

Litteraturgranskningar

BO BENGTSSON: *Bostaden – välfärdsstatens marknadsvara*. Acta Universitatis Upsaliensis. Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Social Sciences 50. Uppsala 1995: Almqvist & Wiksell International.

Innehållet*

Bo Bengtssons sammanläggningsavhandling – tio artiklar har tidigare publicerats; en ”kappa” vari avhandlingens allmängiltiga teoretiska och empiriska resonemang presenteras har nyskrivits och placerats före artiklarna – är ett monumentalt verk om sammanlagt ca 600 sidor. Det inleds (s 14) med att författaren naglar fast två teser som sedan styr framställningen:

Tes 1: ”Inom vår politiska kultur är den dominerande policyteorin för bostadspolitik att staten ger korrektiv till marknaden, vilken betraktas som den grundläggande fördelningsmekanismen. Dessa korrektiv skall medverka till att marknaden samtidigt kan tillgodose hushållens efterfrågan och uppfylla deras bostadsbehov.”

Tes 2: ”Det är fruktbart att i statsvetenskaplig forskning om bostadspolitik ta sin utgångspunkt i bostadsmarknadens särdrag. Den roll dessa särdrag bör tilldelas i analysen skiljer sig beroende på om staten betraktas som idealtyp, normkälla eller arena.”

Vad föranleder nu författaren att driva sina teser? Jo – säger han – tidigare forskning har på ett onödigt förenklat vis ställt stat, politik och välfärd i ett motsatsförhållande till marknad, ekonomi och efterfrågan. Sådana s k dualistis-

* Recensionen bygger på min fakultetsopposition vid statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet, fredagen den 7 april 1995.

ka angreppssätt har – menar Bo Bengtsson – försvårat fruktbara samarbeten mellan statsvetare och ekonomer. Bakom tidigare forskning ligger dessutom inte sällan rent normativa syften dolda (s 9).

Särskilt utrymme ägnar avhandlingen den forskning som velat passa in i bostadspolitiken – d v s: ”offentliga åtgärder inriktade på bostadsförsörjning och boendeförhållanden” (s 23) – i en *välfärdspolitisk* referensram. Detta är fel skriver författaren. För till skillnad från välfärdspolitikens övriga nyttigheter, t ex skolor är bostaden i sig nämligen en marknadsvara (s 17). Därför är inte de taxonomier som i Richard Titmuss’ efterföljd gjort distinktioner mellan generell/selektiv och generös/restruktiv politik fruktbara inom bostadsforskningen. Trots det brukar svensk bostadspolitik beskrivas som generöst generell. Detta tyder enligt författaren på teorilöshet och leder fel såväl empiriskt som teoretiskt. Han önskar därför med stöd av politisk filosofi bidra till att utveckla generella teorier om bostadspolitik. I linje med dessa tankar är avhandlingens syfte att ”vara klagörande snarare än polemisk” (s 15).

Bo Bengtsson menar att om analysen tar sin utgångspunkt i marknaden och dess särdrag blir inte i första hand teorier om välfärdspolitik tillämpliga utan i stället teorier om statens och politikens relationer till marknadens aktörer. Och – skriver han – då är det ofrånkomligt att ta steget till normativa teorier som problematiserar relationer mellan effektivitet och social rättvisa. Framförallt gäller det att problematisera med vilka medel politiken bör verka (s 19).

Författaren går till verket genom att ta stöd i Walzers idéer om sociala nyttigheter och rättvisesfärer. Walzer behandlar inte just bostäder och hävdar dessutom att rättvisemålet ”behovsuppfyllelse” tillgodoses genom ”statens

		Rättvisepincip	
		Behov	Efterfrågan
Fördelningsmekanism	Stat	A	B
	Marknad	C	D

Figur 1. Rättvisepinciper och fördelningsmekanismer.

försorg" medan rättvisemålet att tillgodose människors "köpkraft" och "efterfrågan" faller på marknadens lott. Bo Bengtsson menar att staten visserligen fördelar genom "ensidig auktoritativ tilldelning" och marknaden via "frivilliga, ömsesidiga kontrakt". Men båda kan tillgodose såväl rättvisemålet att tillfredsställa behov som rättvisemålet att möta konsumenternas bostadsefterfrågan (s 28 ff).

Sålunda poängterar han att om man kombinerar de två rättvisekategorierna behov och efterfrågan med de två fördelningskategorierna stat och marknad uppstår ett intressant spänningsförhållande (ibid; se figur 1). Marknaden utgör den grundläggande fördelningsmekanismen – därom råder konsensus; den politiska kampen handlar i stället om vilken balans som skall eftersträvas mellan behovs- och efterfrågemålen.

Men Bo Bengtsson vill även visa att svenska bostadspolitiker – på så att säga intuitivt praktisk väg – följer de tankar han kommit fram till genom teoretisk analys. Till detta ändamål konstruerar han en förteckning med olika kombinationer av förhållandet mellan stat och marknad (s 32, se figur 2).

Dessutom introducerar han ytterligare en distinktion, den mellan "korrektiv" och "komplement". Komplement innebär att stat och marknad kompletterar varandra parallellt och på lika villkor medan korrektiv betyder att

1. Enbart stat.
2. Stat med marknad som komplement.
3. Stat med marknad som korrektiv.
4. Enbart marknad.
5. Marknad med stat som komplement.
6. Marknad med stat som korrektiv.

Figur 2. Sex alternativa policyteorier.

marknadslösningar äger företräde och att staten aldrig ersätter marknaden utan bara reglerar den. Den resulterande uppsättningen ger sex olika idealtypiska s k "policyteorier" mellan vilka den svenska bostadspolitiska kulturen skulle kunna variera. Det för avhandlingen centrala begreppet policyteori definieras som: "En sammanhållen uppsättning deskriptiva och normativa föreställningar om ett helt politikområde" (s 20). De sex alternativa policyteorier författaren nämner spänner från "bara stat" till "bara marknad" och det är författarens förutsägelse att kategori nr 6, d v s "marknad med stat som korrektiv" bäst sammanfattar den svenska bostadspolitikens mycket allmänt formulerade policyteori som han vill kartlägga under efterkrigstiden.

Kapitel 3 förmedlar de empiriska belägen för den första tesen. Bo Bengtsson granskar tre centrala bostadspolitiska dokument från det senaste halvsekle, nämligen den bostadssociala utredningen SOU 1945:63, den socialdemokratiska regeringens proposition 1974:150 och slutligen underlaget till den borgerliga regeringens bostadspolitik under början av 1990-talet, SOU 1992:24 och 1992:47, "Avreglerad bostadsmarknad".

Trots att dokumenten alltså är få är de representativa menar författaren. Han argumenterar för att de har en god tidsmässig spridning, en rimlig ideologisk bredd och är ovanligt genomarbetade (s 42). Resultaten – som bygger på idéanalytisk metod – går i korthet ut på att författaren finner sin tes nr 1 bekräftad.

Låt oss så gå över till avhandlingens andra tes. Bostadsmarknaden karakteriseras enligt Bo Bengtsson av olika särdrag, t ex bostädernas rumsliga fixering, odelbarhet, bostadskonsumtionens långsiktighet, transaktionskostnader och bostädernas utdragna produktionsprocess (s 83 ff). Dessa särdrag vill han beakta

genom att problematisera tre olika statsvetenskapliga perspektiv på bostadspolitiken. För det första bostadspolitiken som *idé*, där staten ses som en teoretisk konstruktion, en idealtyp. I ett perspektiv inriktat på bostadspolitik som *policy* ses staten däremot som en faktiskt existerande regulativ institution, en normkälla medan slutligen bostadspolitik med *spelerspektiv* ser staten som en arena på vilken olika aktörer interagerar. De för avhandlingen relevanta statsvetenskapliga frågor som knyts till respektive perspektiv är "vilka idéer finns?", "vilken politik gäller?" och "hur handlar aktörerna?" (s 87 ff).

Medan kappans empiri knöts till den första tesen har de tio artiklarna i avhandlingen syftet att illustrera de olika perspektivens roller. Artiklarna nr "I" och "II" behandlar bostadspolitik som idé, "III", "IV", "V" och "VI" bostadspolitik som policy medan "VII", "VIII", "IX" och "X" ser bostadspolitik som spel.

I kapitel 5.4 i kappan återvänder författaren till sin ursprungliga kritik mot tidigare forskning och sammanfattar att de dualistiska ansatserna leder till förflackning och en förenklad polarisering som inte har någon motsvarighet i bostadspolitikens dominerande policyteori. Dualismen bidrar till att den teoretiskt spännande interaktionen mellan politiker, marknadsaktörer och organiserade intressen reduceras till grovt tillyxdade restriktioner. Författaren kan på sidan 91 förnöjt konstatera att hans tes nr 2 var fruktbar.

I en tid av stora förändringar för den offentliga sektorn kan naturligtvis den policyteori författaren identifierat komma att påverkas. Hans förmodan är dock att bostadspolitiken även i framtiden kommer att framstå som välfärdspolitikens avvikande fall (s 112).

Avhandlingens centrala begrepp

I den första av de två teserna gör Bo Bengtsson en förutsägelse om arten på den svenska bostadspolitiska kulturen. Svaret får vi direkt: Staten tillgodoser genom korrektion av marknaden både behov och efterfrågan.

Längre fram i avhandlingen gör han den övergripande bedömningen att policyteorin skulle kunna sammanfattas med något som lå-

ter som *socialliberalismens credo*: "Tanken om att den korrigerade marknaden skall tillgodoses såväl behov som efterfrågan motsvarar en socialliberal idé om att kombinera konsumentens valfrihet med ett skydd mot exploatering på marknaden, framför allt för de sämst ställda." (s 72).

Även om inte författaren säger det själv kan den tidigare nämnda fyrfältstabellen (jämför ovan Figur 1) användas för att avgränsa det socialliberala paraplyt. Den innehåller för det första olika synsätt på vilken rättvisa politikerna anser skall befordras och för det andra på vilka fördelningsmekanismer som skall tillämpas.

Bo Bengtsson väljer att ställa två "idealty-piska" fördelningsmekanismer mot varandra, nämligen stat = auktoritativ tilldelning "in kind" och marknad = ömsesidigt, frivilligt, kontrakt. Då kan man fråga sig om det verkligen är rimligt att använda en såpass snäv definition på stat som "tilldelning". Utesluter inte därmed definitionen i sig effektivt möjligheten att "staten" alls kan förekomma i avhandlingen?

Inte ens i Sovjet var stat liktydigt med enbart tilldelning. Charles Lindblom poängterar t ex att det i stort sett bara var en enda av de tre marknaderna arbetsmarknad, konsumentmarknad och företagsmarknad som helt avskaffades, nämligen den där företag handlar med varandra (Lindblom 1977:37). Författaren har uppenbarligen fastnat för en extremt snäv definition. Därmed har han inte tagit ställning till de välkända åtgärdskategorierna bidrag, avdrag och regler som alla hör till socialliberalismens kännemärken men om vilka det inte råder någon som helst enighet mellan partierna. Vissa partier tenderar i stället att vara mer sociala medan andra är mer liberala.

Som författaren tecknar bilden förefaller staten nästan bli en väderkvarn eller en ströman som han fäktar mot, men som kanske inte finns i sinnevärlden.

Även begreppet marknad blir litet trubbigt. Det är självklart att aktörer på en marknad tecknar kontrakt, men denna vida definition riskerar bli en boja för diskussionen. Är det inte i själva verket så att enigheten om mark-

nadskorrekтивet försvinner så snart vi använder en mer ambitiös definition av kontrakt och marknad – en definition som inbegriper fri prisbildning, avtalsfrihet o s v – och söker efter olika syn på huruvida t ex fastighetsägares förfoganderätt över sitt ägande skall regleras och om vilken utsträckning, omfattning och innebörd kontrakten skall ha?

Visserligen är det författarens uttalade syfte att använda kategorierna som "idealtyper" (s 30 f); teoretiskt grundade ändpunkter, som i och för sig inte behöver finnas i verkligheten, men mot vilka en empirisk kartläggning kan ta spjärn. Under läsningens gång gör sig emellertid en stilla undran påmind om inte dessa idealtyper lider av en viss slagsida. Medan den ena idealtypskategorin – staten – är extremt snävt definierad ("tilldelning") har den andra kategorin – marknaden – givits en ytterst vid och generös definition ("kontrakt"). Med sådana kategoriseringar torde – åtminstone i en svensk kontext – enigheten om marknadsalternativet knappast förvåna någon.

Samtidigt kan man ett ögonblick fundera över om inte förhållandena på i varje fall delar av bostadsmarknaden i realiteten, i likhet med vissa avsnitt av socialpolitiken, faktiskt påmint om "tilldelning". Eftersom stora bitar av efterkrigstidens hyresmarknad karakteriserats av köpbildning – liksom exempelvis barnomsorgen – har hyresmarknaden stundtals bara varit en marknad till namnet.

Avhandlingen bygger på normativ diskurs om vilken författaren utvinna sina teser. Dessa utredningar är ofta vägvinnande skrivna och klargörande, t ex diskussionen om definitioner av bostadsbrist i artikel nr "II". Det är intressväckande att i artikel nr "I" följa resonemangen om bostadspolitikens normativa grundvalar.

I kappans text ligger emellertid frön till i grunden omtvistade idéer och gror (s 81): 1) vilka behov skall tillgodoses, d v s vem definierar andra människors behov och 2) vilka politiska medel är man beredd att använda för att nå de dubbla målen om att tillgodoses såväl behov som efterfrågeönskemål, d v s hur långt kan man gå innan marknaden har så att säga omintetgjorts?

Begreppet socialliberalism är i sig normativt. Det går – via tankar bl a av Marshall – tillbaka åtminstone till en 1800-talsdiskussion som bäst kan sammanfattas med att man drar likhetstecken mellan socialliberalism och vad vi kan kalla "den moraliska marknaden" där utfallet bör präglas av "det goda". En sådan marknad kan fungera på endera av två sätt: Staten "gör inget alls", d v s accepterar i praktiken marknadsutfallet vilket emellertid oftast inte är neutralt. Det andra sättet går ut på att den moraliska staten i kommunitär anda "tillses" att saknade alternativ – men (OBS) inte alla saknade alternativ – erbjudes på marknaden, d v s i praktiken ett *paternalistiskt* tänkesätt eftersom någon hela tiden måste avgöra vad som skall väljas bort.

Med en något mindre rigid hållning än den "rena" paternalism Bo Bengtsson talar om (s 35) är det svårt att inte dra slutsatsen att grunden för att – i den socialliberala andan – avgöra att ett visst alternativ, men inte ett annat, skall tillföras marknaden måste betraktas som ett paternalistiskt beslut. En sådan konklusion blir litet besvärande för avhandlingen eftersom dess resultat vilar på författarens stränga krav att marknadskorrekting förutsätter frånvaron av paternalism (s 42).

Vidare tenderar författaren tona ned konsekvenserna för sina tesers bärighet av det faktum att politikerna uppenbarligen inte bara skall tillgodose vissa grundläggande behov och människors efterfrågeönskemål. De menar sig även vilja behandla bostaden som en "social rättighet". Men eftersom sociala rättigheter knappast kan åsättas en prislapp åsidosätts väl rimligen därmed det *centrala* marknadskriteriet på ekonomisk köpkraft. I praktiken finns därför inte någon övre gräns för efterfrågeönskemålen. De skall kort och gott tillgodoses. Författarens "marknadskorrekting" ligger således snubblande nära "marknadssubstitution". Visserligen har politikerna alltid dragit övre streck för vilka efterfrågeönskemål som kan tillgodoses. "Lyxkonsumtion", t ex stora villor o s v, har inte kunnat påräkna stöd. I den implementerade praktiken avviker politikerna således ofta – i paternalistisk riktning – från sina deklarerade allmänna mål (s 60).

Hur vi än ser på distinktionen mellan korrektion och substitution torde det ändå vara uppenbart att båda förutsätter en mängd statliga åtgärder och planering för att tillgodose antingen behov och/eller efterfrågeönskemål. Det kan då inte vara alldeles orimligt att hysa uppfattningen att så många statliga fördelningsmekanismer slutligen kommer till användning att kritistrecket till *funktionsocialismen* smygande passeras. Även om partierna kan vara ense om marknadskorrektionens allmänna fördelar kan de därför i praktiken strida om korrektionens räckvidd.

För att skilja mellan olika policyteorier introducerar författaren en förteckning med sex olika varianter (se ovan Figur 2). Jag har alltså kommit att undra över dess konstruktion. Det förefaller som om de angivna definitionerna på stat och marknad inte riktigt fungerar här – utöver mina tidigare invändningar. Om vi verkligen följer författarens egen rekommendation (s 32) och applicerar dem på exempelvis policyteori nr 6: "Marknad med stat som korrektiv" upptäcker vi att där egentligen står: "kontrakt (= marknad) med tilldelning (= stat) som korrektiv", d v s något *helt annat* än vad Bo Bengtsson själv avser eftersom ju tilldelning inte förekommer i svensk bostadspolitik.

Flera kategorier verkar inte kunna förekomma alls. I själva verket glider betydelsen av "stat" i avhandlingen mellan "tilldelning" och "offentlig sektor" och "politik". Författaren tycks litetoreflekterat arbeta med flera dimensioner samtidigt. För det första *huvudmannas-kapets art*. För det andra det statliga *agerandets karaktär* eller "kvalitet" och för det tredje de statliga *åtgärdernas mängd* – "kvantitet".

Det kan inte råda någon tvekan om att Bo Bengtsson med sin karakteristik av den svenska bostadspolitikens ger en mycket rimlig och väl underbyggd bild av inom vilka gränser det råder bred enighet mellan partierna om bostadspolitikens. Dessa viktiga iakttagelser hindrar inte att avhandlingen hade vunnit på en något klarare begreppsdiskussion. Resultaten förefaller här och där vila på definitioner som ibland ter sig litet för väl anpassade till den slutsats författaren söker. Det får inte bortskymma att det är av utomordentligt stort vär-

de att på ett systematiskt vis kunna visa att det inom ett så viktigt politikområde som bostadsfrågorna funnits rika möjligheter för partierna att tillämpa den vacklande svenska modellens kännetecken – kompromisser.

Måhända hade en mer energisk diskussion av begreppet policyteori hjälpt författaren. Det framgår av texten att det är aktörernas mål och uppfattningar om hur bostadspolitikens *bör* utformas som i första hand är relevant för den empiriska kartläggningen av bostadspolitikens policyteori (se text s 96).

De normativt grundade resonemangen kunde vunnit ytterligare i klarhet om författaren distinktare relaterat frågan "bör" till frågan "kan" (Rothstein 1994). Kanske hade då framkommit huruvida bostadspolitikerna som en minsta gemensamma nämnare varit ense om bostadspolitikens "bör", men samtidigt oense om dess "kan".

Min kritik har hittills riktat in sig på ett antal klassificeringsproblematiker i avhandlingen. Men Bo Bengtsson framför själv viss kritik mot tidigare forskning. Inte minst mot dem som utpekar bostadspolitikens som en del av välfärdsstaten.

Författaren kombinerar på ett förtjänstfullt sätt de två aspekterna fördelningsmekanism och rättvisekriterium. Det är ett plus i avhandlingen att statens möjligheter att tillgodose även konsumenternas efterfrågan tydliggörs och problematiseras. Med detta sagt infinner sig likväl en del frågetecken. Det blir genom hela avhandlingen aldrig helt klarlagt varioleniken mot tidigare forskning egentligen består. Författaren vill distansera sig från välfärdsstatsforskningen men väljer samtidigt att markera samhörighet med den. Detta skapar osäkerhet hos läsaren om avhandlingens övergripande syfte. Så hävdar Bo Bengtsson att Kemenys begrepp "den sociala marknaden ligger nära policyteorin om att ge korrektiv till marknaden." (s 74). Inte heller Alexander Davidsons kategorier "strid[er] mot bostadspolitikens dominerande policyteori." (s 76). Detsamma gäller den indelning i generell/selektiv som bl a Axel Hadenius och Matti Niva m fl använt för att karakterisera svensk väl-

färds- och bostadspolitik (s 73; Kemeny 1995, Davidson 1994, Niva 1989, Hadenius 1987).

Trots likheterna menar Bengtsson att tidigare forskning inte kan göra anspråk på att presentera "en överideologi för den bostadspolitiska diskursen, gemensam över tid och över partigränser. I de flesta fall har det ju inte heller varit författarnas avsikt att rekonstruera en sådan dominerande policyteori." (s 79). Efter sådana invändningar är det litet överraskande att i avhandlingens artikel nr "II" – i precis de avsnitt som berör "ett begränsat politiskt perspektiv" till skillnad från de renodlade politiska och marknadsperspektiv han vill undvika – finna att just Axel Hadenius' bekanta indelning av välfärdsstatsmodeller kommit till användning.

Författaren gör i kappan en intressant iakttagelse som bygger på att uppdelningen mellan generella och selektiva åtgärder är svåra att upprätthålla. Skall de klassificeras "med utgångspunkt från de uttalade målen, de använda medlen eller det faktiska utfallet?" undrar han (s 18). Hans invändning förefaller vara fruktbar, men förvånande nog avstår han från att använda även denna – sålunda förbättrade – välfärdsstatsklassificering. Den skulle ha kunnat problematisera det förhållandet att *karaktären* på de offentliga ingreppen kan variera utan att de för den skull ersätter marknaden.

Den teoretiska ambitionen

Naturligtvis finns inga givna kriterier på vilken undersökningsuppläggning som fungerar bra eller dåligt. Den slutliga prövningen av begrepps funktionalitet måste vägas mot avhandlingens övergripande teoretiska ambition. Vid min läsning har jag funnit åtminstone två syften, där det ena är mer explicit medan det andra är mer implicit.

Ovan har jag lyft fram den politiska striden kring bostadspolitiken. Själv är Bo Bengtsson noga med att framhålla sin övertygelse att han kommer att finna en "minsta gemensam, uppfattning om bostadspolitiken" när han undersöker "vår politiska kultur" (s 24 f). Avhandlingens *explicit* uttalade syfte är att "lyfta fram och precisera föreställningar som är implicita

i den bostadspolitiska debatten men ibland förbisedda." (s 14 f, 46) för att därmed vara "klargörande snarare än polemisk" (s 15).

I likhet med många författare har Bo Bengtsson av naturliga skäl varit tvungen att koncentrera sig på sin huvuduppgift att "tolka och beskriva" (s 46). Det hindrar inte att en utomstående läsare kan stanna upp och undra över vad vi kan använda all den kunskap författaren förser oss med. Jag menar att avhandlingen uppläggning är sådan att den tolkade och beskrivna policyteorin *i sig* skulle kunna användas till att *förklara bostadspolitiken*.

Bo Bengtsson förmedlar en bild av att det finns en viss relation mellan å ena sidan generella ideologiska uppfattningar – "policyteori" – och å andra sidan konkreta ståndpunkter – "bostadspolitik". Det *implicita* syftet skulle alltså vara att avhandlingen faktiskt även identifierar och upprättar vad som kunde kallas bostadspolitiken oberoende variabel – policyteorin.

En generellt giltig problematik med relevans för många "tolkande" forskningsprojekt gäller allmänna resonemang om kategoriers "betydelse". Inte sällan finns insmugna outredda och undermedvetna kvantifieringar av att kategorierna har "stor" eller "liten" kausal effekt i något visst avseende – i det här fallet "bostadspolitiken". Sådana kvantifieringar bör komma upp till ytan och tydliggöras för att inte i onödan fördunkla framställningen. Uppfattningen att man vill "förstå" (s 16) ligger en hårsmån från att "förklara" för dem som menar att vägen till att förstå varför en viss variabel uppträder är att förklara dess relation till andra variabler.

Bo Bengtsson är ute efter "den notoriskt vaga formuleringen 'vår politiska kultur'" (s 25). Men i Artikel nr "VII" kritiserar han den forskning som hävdar att den starka ställningen för svensk bostadskooperation kan förklaras genom att hänvisa till svensk "cooperative culture". För som han skriver: "if culture explains everything, it explains nothing." (artikel nr VII, s 5). Frågan är om inte denna iakttagelse till viss del drabbar författaren själv. Det är inte alldeles oproblematiskt att använda

ett såpass allmänt hållet begrepp som "kultur" varken för att förstå eller förklara.

Nu drabbar min invändning inte avhandlingen fullt ut. Dess resonemang är alldeles för sofistikerade för att kunna reduceras till enbart tankar om de politiska idéernas påverkan på den konkreta bostadspolitiken. Den som "försöker förstå eller förklara bostadspolitiken utan att beakta bostadsmarknadens förutsättningar sätter sig i ett politologiskt elfenbenstorn." (s 81). För att komma ner på fastare underlag använder han den faktor han introducerade redan i sin tes nr 2, nämligen bostadsmarknadens särdrag (s 83 ff).

Författaren tonar ned variationen i den första kategorin för att i stället lyfta fram det gemensamma och allmänna. Därför är det extra betydelsefullt att reda ut innebörden i den "roll" som enligt tes nr 2 bör "skilj[a] sig beroende på om staten betraktas som idealtyp, normkälla eller arena."

Ordet roll brukar inom samhällsvetenskaperna användas som en länk mellan beteende och social struktur. Problemet är att till och med i skrollteori – som avhandlingen i och för sig självklart inte är ett exempel på – saknar begreppet en allmänt vedertagen definition. Det enda man är enig om är att man inte är ense. Roll har i övrigt ofta kommit att avse "betydelse" och det är så jag tolkar dess användning i avhandlingen. Men innebörden i begreppet betydelse är inte heller särskilt klarlagd. Det hade varit bra om författaren gått längre än att bara utpeka rollerna och i stället mer prägnant preciserat *hur* de fungerar.

Osäkerheten ökas av att författaren själv inte verkar alldeles klar över till vilken kategori av idé, policy eller spel som de tio artiklarna skall föras. Han menar t ex att idéstudier koncentreras på "de generella argumenten, i princip oberoende av det historiska och nationella sammanhanget." Policyperspektivet handlar däremot om "bostadspolitikens innehåll och utfall i ett visst land vid en viss tidpunkt." (s 96). Men när han sedan tillämpar regeln tycks den stundtals vara ganska tänjbar. Kappan klassificeras höra till idésfären medan artikel nr "III" tillhör policysfären. Efter upprepad läsning kan jag dock inte se annat än att de är

väldigt lika till sin uppläggnings. I det ena fallet – kappan – handlar det om att kartlägga bostadspolitikens "sakinriktade" innehåll (s 45) under perioden 1945-1992. I det andra fallet – artikel nr "III" – är syftet att kartlägga hyrespolitikens "politiska intentioner" (artikel nr "III", s 15) mellan 1968 och 1984.

Likaså undrar jag över artikel nr "V" som på ett principiellt sätt reder ut begreppen boendedemokratis och boendeflytandes förhållande dels till varandra, dels till formell och reell demokrati. Artikelns slutsatser går visserligen bra att använda för att i annat sammanhang analysera t ex svensk boendedemokrati vid en viss tidpunkt, men torde i nuvarande skick otvivelaktigt höra till idégruppen.

Det är inte min avsikt att vara petig. Artiklarna är många gånger goda exempel på ingångar till teoretiskt inspirerande forskningsproblem. Men läsarens möjligheter att följa författarens tankar angående specificeringen av de olika perspektivens roller försvåras av osäkerheten beträffande vilken överordnad logik perspektivuppdelningen (idé, policy, spel) skall illustrera.

Det är ett plus att lägga fram förklaringsfaktorerna till beskådande på det konsekventa sätt som sker och som tangerar debatten om politiska och strukturella faktorerers samspel (d v s bostadspolitikens policyteoretiska särdrag och bostadsmarknadens särdrag; jämför s 105 och artikel VIII:4). Men samtidigt är det en äventyrlig forskningsstrategi, som riskerar leda fram till att man alltid i någon mening kan förklara allting, vilket inte med säkerhet blir så klagörande. Vad jag saknar är en sammanhållen teori som specificerar hur förklaringsfaktorerna förhåller sig till varandra.

Empiri

Ofta kan empiri erbjuda analytisk stabilitet. Avhandlingen lider inte direkt brist på infallsvinklar och intressanta teman. Den är något av ett teoretiskt smörgåsbord. Författaren ger oss en rad läckra uppläggnings som sedan bara väntar på att komma till nytta. Men Bo Bengtsson verkar sedan ha tvekat att gå i närkamp med empirin. Ett viktigt undantag utgör artikel

nr "III" som visar på stor känslighet i hanteringen av ett ganska omfattande empiriskt material.

I idéanalytiska studier kan empirin användas på två i grunden olika sätt: För det första kan den fungera som beledsagande "exempel" på något som redan belagts genom en föregående teoretisk diskussion. Empirins funktion blir att illustrera för läsaren vad teserna står för. Avsikten är att ge empirisk nerv åt läsningen. Ett annat sätt är att låta den fylla funktionen av att ge "belägg" som tillsammans klargör för läsaren att de teoretiska utsagorna faktiskt äger sin giltighet.

Avhandlingens relativt begränsade empiri gör att den till viss del förefaller vara avsedd att fylla den första av de två funktionerna ovan. Men ett sådant tillvägagångssätt kräver att de teoretiska resonemangen inte leder fram till alltför allmänt hållna kategorier. Jag tror författaren i själva verket ligger närmare den andra forskningsstrategin. Framställningen hade därför befrämjats av ett mer omfattande empiriskt kapitel som för det första tydligt definierat vad som krävs för att tillvita de centrala undersökningskategorierna vissa "betydelser" och för det andra grundligare redovisat den empiriska grunden bakom de resulterande slutsatserna.

Denna sista problematik ställer stora krav på relevans- och representativitetsöverbåganden. Författaren skriver: "Två av dokumenten är utredningsbetänkanden och det tredje är en proposition. Detta är dock ingen nackdel. Dokumentens formella status torde inte ha någon avgörande betydelse för deras värde som belägg för bostadspolitikens policyteori." (s 43). En så generös attityd rimmar litet illa med den definition av bostadspolitik som används: "Offentliga åtgärder inriktade på bostadsförsörjning och boendeförhållanden." (s 23; jämför uppläggningsen av artikel nr "III" som kretsar kring "statsmakterna"). Måste därmed ändå inte dokumentens formella status tillmätas vikt. Svaret får återverkningar på exempelvis bedömningen av den för avhandlingen centrala bostadssociala utredningen SOU 1945:63 som främst bestod av arkitekter sna-

rare än av politiker. Dessa ledamöter var väl knappast delar av "statsmakterna".

Såvitt jag kan bedöma gör författaren på det stora hela taget rimliga tolkningar av sitt material, dess utsträckning över tid är också tilltalande. I vissa avseenden förefaller han kanske ta litet lätt på vad särskilt SOU 1945:63 faktiskt framförde. Så menar han exempelvis att kontinuiteten mellan SOU 1945:63 och prop 1974:150 var stor (s 56, 58). Detta stämmer förvisso i den meningen att prop 1974 inte bröt mot vad som hade *implementerats*, men underlaget för slutsatserna skall enligt författaren inte bygga på implementerade åtgärder utan på uttalade idéer.

Vidare hävdar Bo Bengtsson att allmännyttans roll var ganska blygsam i bostadssociala utredningen; utredningens mål var att öka allmännyttans andel av det totala bostadsbeståndet med några procent per år (s 50). Men i ett perspektiv på 15 år (SOU 1945:63 hade 1960 som planeringshorisont) skulle detta leda till att mellan 25 och 40 procent av hela beståndet 1960 kom under allmännyttan. Var inte detta ett ganska djärvt funktionsocialistiskt mål?

Dessutom talar mycket för att brottet mot tidigare politik 1974 var något större än vad författaren vill göra det till. Prop 1974:150 hade som allmän idé att bostadspolitiken skulle bli en del av *välfärdspolitiken*, och parallellt med propositionen skrevs dessutom rätten till bostad in i RF. Bostaden togs således in i välfärdsstatens "kärnområde". Varför allt tal om sociala rättigheter inklusive texten i RF om det inte alls var en viktig normativ utsaga? Tanken att bostaden verkligen hörde till välfärdspolitiken stärks av att avhandlingens tredje centrala empiriska dokument, den s k Danellska utredningen 1992:24/47 explicit avsåg att föra bostadspolitiken *från* välfärdspolitiken. I stället skulle bostadspolitiken bli en del av den ekonomiska politiken om än med sociala förtecken.

Man kan alltid diskutera om ett annat empiriskt material hade lett till andra slutsatser. Främst ligger riksdagstrycket nära till hands. Författaren har tagit en risk genom att utesluta sådant material. I värsta fall kanske upprepade kompromissituationer mellan partierna inne-

burit att bostadspolitikens policyteori varit en minsta gemensamma nämnare artefakt som ingen politiker av kött och blod erkänt sig till. Jag tror inte risken är stor. Författaren är en av de främsta kännarna i landet av bostadspolitikens empiri. Han förefaller ha gjort rimliga överväganden.

Slutord

Min kritik har kretsat kring tre problemområden. För det första har jag efterlyst en mer nyanserad begreppsdiskussion som förhindrat att vi alla hamnar i samma kategori av socialliberalismen. För det andra har jag pekat på avhandlingens implicita förklarande syfte som jag menar kunde ha lyfts fram och problematiserats. I samband därmed diskuterade jag möjligheterna att förstå och förklara med hjälp av avhandlingens undersökningskategorier. Framförallt skulle jag önskat att kategoriernas vikt tydligare hade relaterats till varandra. För det tredje undrade jag om avhandlingens empiri riktigt räcker till för att i allo motsvara dess teoretiska ambitioner.

Avhandlingen spänner över flera såväl specifikt bostadspolitiska som allmänt statsvetenskapliga diskurser. Författaren kunde ha utgått från sina kvalificeringar av tidigare forsknings väl etablerade karakteristiker av den socialliberala överideologin. Då hade de intressanta konfliktpunkterna mellan partierna kunnat problematiseras snarare än den minsta gemensamma nämnaren mellan dem. Å andra sidan är det värdefullt att systematiskt få klarlagt att det bakom de ibland starka partipolitiska motståndningarna finns en reell och icke negligerbar ideologisk samstämmighet i betydelsefulla avseenden. Avhandlingen visar inom vilka ramar den svenska modellens kompromisser kunnat tillämpas inom bostadspolitiken.

Bo Bengtssons avhandling är mycket väl skriven och ger flera ingångar till sitt problemområde. Om än empirin är något begränsad vill jag poängtera att den även erbjuder goda exempel på känsligt utförda analyser. Vidare är det berömvärdt att förmå spanna över så vitt skilda områden och som visar att den relativt ovanliga vägen via normativ diskurs är en fruktbar väg att vandra.

Statsvetenskaplig Tidskrift 1995, årg 98 nr 4

Avhandlingens normativa diskussion identifierar viktiga byggstenar för bostadsforskningen – och inte bara där utan med en räckvidd till en lång rad statsvetenskapliga problematiker. Den slutliga sammanfogningen lämnas som en inspirerande uppgift för kommande forskning och det är uppenbart att vi här har att göra med en avhandling som på ett övertygande vis bekräftar Charles Lindbloms tes att: "In all the political systems of the world, much of politics is economics, and most of economics is also politics" (Lindblom 1977:8).

Jonas Hinnfors

Referenser

- Davidson, A, 1994. *A Home of One's Own. Housing Policy in Sweden and New Zealand from the 1840s to the 1990s*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Hadenius, A, 1987. "Välfärdspolitikens dimensioner", s 154-170 i Lewin, L (red) 1987, *Festskrift till professor skytteanus Carl Arvid Hessler*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Kemeny, J, 1995. *From Public Housing to the Social Market: Rental Policy Strategies in Comparative Perspective*. London: Routledge.
- Lindblom, C, 1977. *Politics and Markets*. New York: Basic Books.
- Niva, M, 1989. *Bostad, politik och marknad – en jämförande studie av bostadspolitiken i efterkrigstidens Sverige och Finland*. Stockholm: Nordplan.
- Rothstein, B, 1994. *Vad bör staten göra?* Stockholm: SNS Förlag.

Svar till Jonas Hinnfors

Som god opponent är Jonas Hinnfors generös med både ris och ros. Men jag är osäker om hur träffad jag bör känna mig. Trots att jag inte har några direkta invändningar mot hans sammanfattning av avhandlingen har jag nämligen en besvärande känsla av att delar av hans kritik – kanske även av hans beröm – riktar sig mot en annan bok än den jag har skrivit – eller åtminstone tror mig ha skrivit. Om en insiktsfull och noggrann läsare som Hinnfors inte uppfattat vad jag är ute efter måste jag försöka förtydli-

ga mig. Jag hoppas därmed också kunna bemöta en del av hans invändningar.

Grunden till att Hinnfors läser min avhandling på annat sätt än jag tänkt den ligger – tror jag – i den speciella litterära form som sammanläggningsavhandlingen utgör. Möjligen har jag också använt formen på ett något ovanligt sätt. Min avhandling består alltså av elva delar: tio rapporter och artiklar som skrivits tidigare och publicerats i annat sammanhang ("artiklarna", se förteckning nedan) samt en nyskriven sammanfattningsdel ("kappan"). Var och en av de tio artiklarna har sitt specifika syfte, och de bör i första hand läsas och bedömas med utgångspunkt från dessa syften.

I kappan lyfter jag fram och problematiserar två generella antaganden som är implicita i de tio artiklarna, nämligen (1) att det är rimligt att

uppfatta bostadspolitiken som att staten ger korrektiv till bostadsmarknaden samt (2) att det därför är fruktbart att i forskning om bostadspolitik ta sin utgångspunkt i bostadsmarknaden och dess särskilda förutsättningar (detta är kappans båda teser i kortform – Hinnfors citerar de mera utvecklade formuleringarna i sin recension). Även kappan kan läsas oberoende av de övriga tio delarna. Samtliga belägg för min första tes, den om bostadspolitiken, redovisas där och inte i artiklarna. I kappans perspektiv bör dessa i stället ses som illustrationer till min andra tes, den om den bostadspolitiska forskningen.

Det är alltså inte, som Hinnfors skriver, "avhandlingens allmängiltiga teoretiska och empiriska resonemang" som presenteras i kappan utan två generella teser om bostadspolitik och

Sammanfattningsdelen

Bengtsson, B, 1995, *Bostaden – välfärdsstatens marknadsvara*, (Uppsala: Acta Universitatis Upsalensis, Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Social Sciences 50)

Övriga delar

I Bengtsson, B, 1995, "Politics and Housing Markets – Four Normative Arguments", (*Scandinavian Housing and Planning Research*, vol 12, ss 123-140)

II Bengtsson, B, 1992, *Bostadsbrist – på marknaden och i politiken*, (Gävle: Boverket och Statens institut för byggnadsforskning)

III Bengtsson, B, 1992, *Hyra och bruksvärde – om hyrespolitikens intentioner*, (Gävle: Statens institut för byggnadsforskning)

IV Bengtsson, B, 1993, "Swedish Rental Policy – a Complex Superstructure with Cracking Foundations", (*Scandinavian Housing & Planning Research*, vol 11, ss 182-189)

V Bengtsson, B, 1982, "Demokrati och inflytande i boendet. Vad är det och hur kan det

undersökas?", (*Statsvetenskaplig Tidskrift*, vol 85, ss 73-89)

VI Bengtsson, B, 1985, *Lokalt hyresgästinflytande i privata och allmännyttiga hyresfastigheter – en jämförelse*, (Gävle: Statens institut för byggnadsforskning)

VII Bengtsson, B, 1995, "Housing in Game-Theoretical Perspective", (*Housing Studies*, vol 10, nr 2, ss 223-243)

VIII Bengtsson, B, 1995, *Organisationerna och bostadspolitiken i Sverige – ett avvikande fall?*, (Gävle: Institutet för bostadsforskning vid Uppsala universitet)

IX Bengtsson, B, 1991, "The Crisis of Public Housing in Sweden – Economic Reality or Organizational Myth?", (*Scandinavian Housing & Planning Research*, vol 8, ss 113-127)

X Bengtsson, B, 1992, "Not the Middle Way But Both Ways – Cooperative Housing in Sweden", (Lundqvist, L J, red, *Policy, Organization, Tenure – A Comparative History of Housing in Small Welfare States*, Scandinavian Housing & Planning Research, supplement 2, ss 87-104)

Arbeten som ingår i avhandlingen

bostadspolitisk forskning, vilka fungerat som utvecklade och i stor utsträckning underförstådda utgångspunkter för artiklarna. Därför kan material och slutsatser från artiklarna inte utan vidare användas som argument för eller mot min första tes om hur "det är rimligt" att uppfatta bostadspolitiken. Vad jag diskuterar i kappan är den allmänna normativa och kognitiva utgångspunkten för den bostadspolitiska diskursen, inte ståndpunkter och argument i konkreta frågor – och än mindre politikens utfall.

Skillnaden kan illustreras med ett exempel som Hinnfors själv tar upp. I artikel III diskuterar jag svensk hyrespolitik i ett policyperspektiv. Min uppgift är där att tolka de politiska intentioner som institutionaliserats i den parlamentariska beslutsprocessen. Om dessa intentioner skall kunna tas till utgångspunkt för en utvärdering av politiken måste både beslut och motiv rekonstrueras tämligen detaljerat ur propositioner och utskottsbetänkanden. I kappan använder jag samma material, och annat liknande, för att rekonstruera den policyteori i fråga om relationen mellan stat och marknad som dominerar den bostadspolitiska diskursen. Här är jag ute efter idéerna bakom bostadspolitiken och precisionen behöver inte vara större än vad som krävs för att skilja min tolkning om statliga korrektiv till marknaden från andra tänkbara synsätt på förhållandet mellan stat och marknad inom ett politikområde. Konkreta politiska förslag och åtgärder och intentionerna bakom dessa är då inte av intresse i sig utan bara som indikationer på den övergripande policyteorin. Och för detta ändamål kan även andra centrala dokument användas som belägg än de som institutionaliserats i den parlamentariska processen – t ex bostads-sociala utredningens slutbetänkande.

Jag hävdar alltså inte att svenska bostadspolitiker "intuitivt" följer de tankar som jag kommit fram till genom teoretisk analys. Snarare gäller det omvända. Den implicita – och delvis intuitiva – uppfattning om bostadspolitiken policyteori som ligger bakom mina tidigare artiklar bekräftas då jag i kappan mera explicit granskar de centrala bostadspolitiska dokumenten från denna utgångspunkt. I ärlighetens

namn får jag alltså bekänna att jag faktiskt inte gått "den relativt ovanliga vägen via normativ diskurs".

Jag är inte helt klar över hur Hinnfors uppfattat förhållandet mellan avhandlingens olika delar. Det är dock uppenbart att han ser artiklarna som ett mera direkt underlag för slutsatserna i kappan. Detta framgår särskilt på tre punkter: i hans kritik av mina definitioner av stat och marknad, i diskussionen kring bostadspolitik och välfärdspolitik, samt då han tillskriver mig ambitionen att förklara bostadspolitiken. Jag skall ta upp dessa punkter i tur och ordning och avslutningsvis även beröra begreppet paternalism, där Hinnfors har en viktig poäng.

Stat och marknad som idealtyper

Hinnfors menar att jag i kappan har valt en extremt snäv definition av "stat" och en onödigt vid definition av "marknad" genom att koppla samman dem med fördelningsbesluten "tilldelning" respektive "kontrakt". På så sätt har jag lyckats med konststycket att göra staten till en väderkvarn och marknaden till en boja.

Eftersom avhandlingens huvudtema är just relationen mellan stat och marknad i bostadspolitiken kan detta tyckas vara en synnerligen allvarlig kritik. Nu menar jag faktiskt inte att tilldelning och kontrakt skall uppfattas som *synonymer* till stat respektive marknad. Skulle jag föreslå en definition av staten som fördelningsmekanism – vilket jag inte gör i avhandlingen – blir det något i stil med "den fördelningsmekanism som bygger på principen om formell auktoritativ tilldelning". Och marknaden skulle bli "den fördelningsmekanism som bygger på principen om frivilliga formella kontrakt". Både stat och marknad är alltså formella till skillnad från privatlivets fördelningsmekanism. Och det som fördelas behöver inte vara varor och tjänster utan kan även – särskilt i det statliga fallet – vara t ex rättigheter och skyldigheter.

Jag kan emellertid inte se att mina båda teser skulle stå och falla med den exakta definitionen av begreppen stat och marknad. Det rör sig om relativt enkla *idealtyper*, och det ligger i

sakens natur att mitt undersökningsobjekt i kappan – allmänt omfattade föreställningar om relationen mellan stat och marknad i bostadspolitiken – också måste vara idealtypiskt renodlat. Då jag undersöker hyrespolitikens intentioner i artiklarna III och IV eller boendeflytandet i artiklarna V och VI måste jag givetvis använda mig av mer precisa begrepp.

Hinnfors ser det som ett problem att mina definitioner inte gör det möjligt att fånga in de åsiktsskillnader om bostadspolitiken som faktiskt finns mellan partierna. Genom att jag definierar staten med utgångspunkt från offentlig tilldelning kan jag inte ta hänsyn till de politiskt kontroversiella åtgärdskategorierna bidrag, avdrag och regler. Jag har dock svårt att se att detta skulle vara möjligt med någon alternativ idealtypsdefinition av staten (i så fall vilken?). Eller bör inte de flesta bidrag, avdrag och regler i bostadspolitiken betraktas som statliga korrektiv till marknaden?

Idealtypsbegreppet är inte helt lättfångat, och det har använts på flera olika sätt – kanske är rent av idealtypen i sig en idealtyp. Jag skall inte fördjupa mig i den diskussionen här utan hänvisar till två pedagogiska framställningar som jag själv haft stort utbyte av, nämligen Petersson (1987, ss 26-33) och Eriksson (1989, ss 184-198). Som båda dessa författare understryker måste man akta sig för att diskutera idealtyper på samma sätt som logiska klassbegrepp. En logisk klass används för sortering av existerande företeelser, medan en idealtyp används för att renodla – den är en ren konstruktion och behöver följaktligen inte vara särskilt detaljerad eller exakt avgränsad.

En idealtyp kan i sig varken vara sann eller falsk. Min tes om bostadspolitikens dominerande policyteori kan därför inte falsifieras genom att konfronteras med bostadspolitikens *utfall*, utan bara om man kan visa att tesen strider mot politikens egna idealtyper, dvs mot de bilder av politiken som är allmänt omfattade i den bostadspolitiska *diskursen*. Om jag för resonemangets skull går med på att efterkrigstidens hyresmarknad varit en marknad bara till namnet – så enkel är saken egentligen inte – är detta ändå irrelevant för min frågeställning så

länge köbildningen inte uppfattas som rimlig i den bostadspolitiska debatten.

I mitt konstruktivistiska begrepp "dominerande policyteori" ligger också att man måste se till helheten – en policyteori kan vara dominerande utan att vara absolut hegemonisk. Mindre avvikelser i diskursen – t ex vaga fraser om sociala rättigheter eller enstaka förslag om auktoritativ tilldelning av vissa bostäder – räcker således inte för att falsifiera min tes om den har starkt stöd i materialet i övrigt.

Hinnfors har naturligtvis rätt i att enigheten om bostadspolitiken till stor del försvinner om ståndpunkterna nyanseras. Men jag hävdar inte heller att partierna är överens om *bostadspolitikens inriktning*. Vad jag hävdar är bara att *utgångspunkten för den bostadspolitiska diskursen* är att staten ger korrektiv till marknaden, vilken ses som den dominerande fördelningsmekanismen.

Men vad är det för vits med att sopa in alla bostadspolitiska åtgärder under mattan "statliga korrektiv"? Borde jag inte hellre – som Hinnfors tycks önska – ha problematiserat meningsmotsättningarna kring bostadspolitiken? Kanske det, men det hade alltså varit en annan avhandling. Jag håller gärna med om att vad jag säger i kappan om *bostadspolitiken* inte är särskilt sensationellt. Men det främsta syftet med att rekonstruera bostadspolitikens dominerande policyteori är alltså att säga något om den *bostadspolitiska forskningen*, nämligen att den måste beakta bostadsmarknadens särdrag.

Bostadspolitik och välfärdspolitik

Därmed är jag inne på min andra punkt. Hinnfors menar att jag har en oklar inställning till tidigare forskning, och att jag, i stället för att ta avstånd från synen på bostadspolitik som ett fall av välfärdspolitik jämförbart med skolan och vården, borde ha utvecklat den välfärdspolitiska forskningens modeller så att de kan användas för att analysera även detta politikområde.

Det är möjligt att ett sådant projekt skulle vara fruktbart, men jag har inte sett det som min uppgift i detta sammanhang. Jag menar

naturligtvis inte att det är fel att diskutera bostadspolitik i välfärdstermer – även inom detta område är det ju medborgarnas välfärd som står i centrum för det politiska intresset. Där emot blir det lätt missvisande, eftersom den välfärdspolitiska diskursen har ett statscentrerat perspektiv och sällan beaktar särdragen hos specifika marknader. Den som resonerar om bostadspolitik i termer av generellt/selektivt glömmar gärna att vad som skall fördelas är något som betraktas som en marknadsvara – även i politiken. Som Torgersen (1987, ss 116-118) påpekar skiljer sig boendet i välfärdsstaten i en rad centrala avseenden från t ex skolan, sjukvården och pensionerna. Sålunda finns det inom bostadssektorn varken någon traditionell byråkrati eller någon utvecklad profession med ansvar för politikens genomförande. Det finns heller inga bindande standardnormer, och den enskilde har ingen möjlighet att agera rättsligt för att få sina "sociala rättigheter" tillgodosedda.

Enligt min uppfattning sammanhänger allt detta med att bostadspolitik verkar – och är tänkt att verka – via marknaden. Det är därför som jag menar att de diskurser som fokuserar relationen mellan stat och marknad i politiken bör ha mer att ge än teorierna om välfärdspolitiken. Hit hör t ex teorier om pluralism och korporatism, om järntrianglar och "policy networks" och om förhandlingsekonomi. I ett normativt perspektiv kan bostadspolitik naturligtvis ändå ses som ett fall av välfärdspolitik – om än ett avvikande fall. Men en utvärdering av bostadspolitik kan inte göras enbart mot politiskt formulerade mål om utrustnings- och utrymmesstandard, etc, utan marknadens förmåga att tillgodose konsumenternas efterfrågan måste också inkluderas. Då jag själv i artikel II använder mig av Hadenius' indelning av välfärdsstatsmodeller gör jag det i ett speciellt syfte, nämligen att diskutera hur bostadsbrist kan definieras i ett politiskt perspektiv – ett perspektiv som jag alltså finner otillräckligt (jfr artikel II, ss 65-72).

Bostadspolitikens policyteori i ett förklaringsperspektiv

Dessvärre måste jag explicit avsvärja mig den implicita ambition att förklara bostadspolitik med hjälp av dess dominerande policyteori som Hinnfors vill pådyvla mig. Givetvis tror jag att den dominerande policyteorin på något sätt spelar roll (dvs har betydelse) för politiken. Men i vilken utsträckning och genom vilka mekanismer den gör det måste prövas med andra metoder än dem som jag använt mig av. Som Hinnfors själv utvecklar finns det ju mera påtagliga faktorer som också kan inverka. För egen del vill jag alltså framhålla att bostadsmarknaden och dess särdrag har en avgörande betydelse både för politikens "bör" och för dess "kan".

Det är därför som jag hävdar att den som forskar om bostadspolitik utan att beakta bostadsmarknadens särdrag tar en betydande risk. Min rekonstruktion av den dominerande policyteorin bekräftar detta, och längre än så sträcker sig faktiskt inte mina ambitioner i kappan.

Paternalism och marknadskorrigerande

Jag vill avsluta med att något beröra en punkt där jag finner min opponents kritik särskilt berättigad, och det gäller mitt försök att dra en strikt demarkationslinje mellan en *rent paternalistisk* politik, som i princip underkänner individernas egna preferenser och en *marknadskorrigerande*, som vill lägga marknaden till rätta för att preferenserna skall kunna få bättre genomslag. Hinnfors påpekar med all rätt att även den socialliberal som vill lägga marknaden till rätta har paternalistiska preferenser – närmare bestämt i fråga om vilka preferenser som *inte* bör tillgodoses.

Även om min idealtypsanalys av bostadspolitikens dominerande policyteori inte står och faller med denna distinktion är paternalism ett centralt begrepp för varje diskussion både om bostadspolitik och (annan) välfärdspolitik. Ett sätt att beakta Hinnfors' påpekande skulle kunna vara att se paternalism som en kontinuerlig skala av underkännande av individernas

preferenser, t ex baserad på vilken grad av rationalitet paternalisten tillmäter dem. Men frågan är hur långt detta räcker. Man bör nog också skilja mellan *paternalistiska preferenser* ("den enes uppfattning om vad den andre bör ha") och *interventionistiska preferenser* ("den enes uppfattning om sin rätt att handla å den andres vägnar"). I vilken utsträckning paternalistiska och interventionistiska preferenser tillsammans också leder till *paternalistisk politik* bestäms återigen av politikens "kan".

Slutord

Opponentens uppgift är att kritisera det som han ifrågasätter – respondentens att bemöta den kritik som han finner omotiverad. Utan att därmed binda mig för att den som tiger samtycker i allt vill jag gärna understryka att jag haft stort utbyte av Hinnfors' kommentarer till min avhandling. Detta gäller även den kritik som jag tror bygger på en missuppfattning av min uppläggning. Som redan antytts innehåller hans opposition fröna till ett antal intressanta projektidéer. Att dessa handlar om bostadspolitikens inriktning och utfall ("bostadspolitik som policy") och inte om dess eventuella överideologi ("bostadspolitik som idé") gör dem naturligtvis inte sämre!

För egen del vill jag gärna slå ett slag för mitt tredje perspektiv, "bostadspolitik som spel", som bland annat gör det möjligt att tilldela boendeorganisationernas roll i bostadspolitiken tillbörlig uppmärksamhet (jfr artiklarna VII och VIII). Men jag vidhåller att vi måste hålla i sär de tre perspektiven analytiskt – och detta gäller inte bara då vi studerar bostadspolitiken utan oavsett vilket politikområde vi intresserar oss för.

Bo Bengtsson

Referenser

- Eriksson, G, 1989, *Platon & smitaren. Vägar till idéhistorien*, (Stockholm: Atlantis)
 Petersson, O, 1987, *Metaforeernas makt*, (Stockholm: Carlssons)

Statsvetenskaplig Tidskrift 1995, årg 98 nr 4

Torgersen, U, 1987, "Housing: The Wobbly Pillar under the Welfare State", (Turner, B, Kemeny, J & Lundqvist, L.J, red, *Between State and Market: Housing in the Post-Industrial Era*, Scandinavian Housing and Planning Research, suppl 1, ss 116-126)

Slutreplik till Bo Bengtsson

Bo Bengtsson är en givande samtalspartner. Just därför vill jag understryka några centrala delar av min kritik.

En avhandling med stadga och klarhet genomsyras av ett tydligt formulerat forskningsproblem. Det fungerar som rättesnöre och relevanskriterium för den efterföljande analysen. Med dess hjälp kan läsaren gå vidare utan att ständigt fråga sig: Varför får vi egentligen veta allt detta: Finns här något författaren känt sig förbryllad över, som gett upphov till hans forskning? Från vilken teoretisk kontext härör teserna?

Utän sådana ledtrådar inleder läsaren snart en egen rekonstruktion av det övergripande problemet. I värsta fall överensstämmer denna rekonstruktion inte med författarens egen bild. Det är alltså möjligt att Bo Bengtsson har rätt när han säger att delar av min kritik och mitt beröm riktar sig mot en annan bok än den han anser sig ha skrivit. Men jag har utgått från att en problemdiskussion faktiskt *bör* ingå i en doktorsavhandling. Dessutom innehåller Bo Bengtssons avhandling fler ledtrådar än han vill medge.

Beträffande avhandlingens teoretiska syften råder viss oenighet mellan mig och författaren. Av Bo Bengtssons svar framgår att han finner min läsning – att kappan presenterar avhandlingens övergripande teoretiska syfte – sakna fog. Han påpekar att sammanläggningsavhandlingar består av separata artiklar. Därför kan sådana avhandlingar ha flera – i hans fall upp till tio eller elva – specifika syften. Självfallet kan detta ha gällt när artiklarna skrevs. Lika självklart är att de bör finnas med i avhandlingen uteslutande på grundval av deras lämplighet i förhållande till den här speciella avhandlingens syfte. Sådana krav bör – menar jag – ställas på sammanläggningsavhandling-

ar. Att det förhåller sig så får dessutom stöd i författarens egen text. I avhandlingen talar han om behovet av att "utveckla generella teorier" för bostadsforskningen (sid 10). Han fortsätter med att understryka att han i sammanfattningsdelen ("kappan") explicit utvecklar "den syn på bostadspolitiken som stadiga korrektiv till bostadsmarknaden, som *ligger till grund för* övriga delarbeten ["artiklarna"]. Syftet med denna skrift ["kappan"] går alltså utöver den enkla sammanfattningsdelen." (sid 11, min kursivering.) Förvisso presenterar kappan två teser, men mitt omdöme kvarstår: I kappan finner vi (och bör finna) de resonemang som handlar om avhandlingens allmängiltiga teoretiska resonemang. Empirin presenteras sedan, som jag skriver i min recension, dels i kappan, dels i artiklarna.

Varför är det över huvud taget "intressant" att studera bostadspolitikens policyteori? Svaret på frågan kan främst sökas genom att relatera den till avhandlingens övergripande forskningsproblem och teoretiska ambition. Jag hävdar fortfarande att ett implicit forskningsproblem framskyms i kappan: Existerar det en policyteori vilken, likt en ideologi på policynivå, kunde användas för att förklara den konkreta bostadspolitikerna? Recensionen hänvisar till ett flertal ställen i avhandlingen som ger stöd åt min tolkning. Bo Bengtsson svarar sig i sitt svar fri från ett sådant "pådyvlade". Det är bekymmersamt. Mitt omdöme skulle inte bli lika positivt om han hade rätt.

Lyckligtvis är det mycket sällan vetande för vetandets egen skull produceras även om det ibland kan förefalla så. Forskningen skulle stå på ostadig mark om den alldeles saknade relevanskriterier. Jag har sett det som min uppgift som opponent att lyfta fram sådana kriterier när jag faktiskt erfar dem i texten. Bo Bengtsson värjer sig mot mina fynd. Han förefaller mig vara alltför blygsam. Sålunda vidhåller jag att avhandlingen – om än inte i alla delar explicit – bär på tydliga ledtrådar till ett mycket intressant forskningsproblem. Dess resultat skulle i framtiden kunna "tillämpas" på empiriska observationer (sid 10).

Bo Bengtsson tar upp ännu en central punkt i sitt svar. Han håller inte med om min kritik av

stats- och marknadsdefinitionerna. De är inte definitioner säger han och skisserar hur de kunde ha sett ut om de funnits med i avhandlingen. Men dessa skissade förslag skiljer sig knappast från vad vi finner i avhandlingen: "Marknadens typiska fördelningsbeslut är det ömsesidiga och frivilliga kontraktet medan statens är den ensidiga och auktoritativa tilldelningen" (sid 30).

Begreppen stat och marknad skall enligt författaren uppfattas som "idealtypen". Jag har inget att invända mot ett sådant tillvägagångssätt, tvärtom. Men det kan väl inte vara så att en idealtyp är så god som en annan. Någon relevansdiskussion finner vi dessvärre inte i avhandlingen.

Jag vill då återigen understryka vad jag tanterade i min recension. Författarens tes om statens marknadskorrektion kan vid omild läsning uppfattas som att slå in en öppen dörr. Sverige är ett socialliberalt samhälle. Men det visste vi ju redan förut. Avhandlingen hade vunnit ytterligare på att ta sin avstamp i detta väl etablerade faktum för att därefter problematisera nyanser inom det allmänna. Därigenom hade kritiken mot tidigare välfärdsstatsforskning blivit lödigare.

Jag vill inte tvinga på Bo Bengtsson en annan avhandling; den befintliga räcker långt. Men om man "är ute efter idéerna bakom bostadspolitikerna" och om man vill "säga något om den *bostadspolitiska forskningen*" (Bo Bengtssons svar) är det riskabelt att använda så vaga och allomfattande begrepp som politisk kultur.

Slutligen vill jag återknyta till en principiellt viktig textanalytisk fråga. Den hänger samman med författarens ambition att konstruera en "dominerande policyteori". Så snart vi använder termer som "dominerande" eller "enstaka" måste läsaren ledas vid handen med någon form av måttstock. Med dess hjälp avgör vi om något är "dominerande" etc.

Det framgår av Bo Bengtssons svar att han använder två sorters måttstockar. För det första avgör han om en fras i det empiriska materialet är "vagt" formulerad eller inte. För det andra ser han till om förslag och påståenden förekommer ofta eller är "enstaka". Avhand-

lingen hade vunnit på en betydligt distinktare utredning av sådana kriterier. Är de lämpliga och/eller förenliga? Då hade förmodligen inte författaren och jag kommit till skilda slutsatser angående textens diskussion som ledde till att tillgång på bostad skrevs in i regeringsformen 1974. Det som för mig framstår som viktigt och centralt uppfattar Bo Bengtsson som "vagt" och "avvikelse". Jag säger alltså inte att min tolkning är bättre än författarens, men jag får inte mycket hjälp i avhandlingstexten.

Bo Bengtsson menar att jag varit generös med både ris och ros. Mina omdömen härrör ur det faktum att avhandlingen är värd såväl ris som ros. Mitt ris motiveras främst av den något suddiga övergripande problemformuleringen. Rosorna överlämnas eftersom det rör sig om en uppslagsrik avhandling som genom att ta sin inspiration från flera olika håll ger oss verktyg för att förklara den snåriga bostadspolitiken.

Jonas Hinnfors

KRISTINA BORÉUS: *Högervåg. Nyliberalism och kampen om språket i svensk offentlig debatt 1969-1989*. Stockholm: Tiden 1994.

Bara för några decennier sedan pågick en seriös debatt om ideologiernas död. Det politiska livet i Sverige ansågs sakna värdemässiga konflikter. I stort sett alla ställde sig bakom den politiska demokratin och en utrikespolitisk neutralitet baserat på ett eget starkt försvaret, och ingen motsatte sig att det offentliga stod som garant för medborgarnas sociala välfärd. Politiken präglades av samförstånd och kompromisser. Början av 1960-talet var, som Tingsten uttryckte det, tiden för den lyckliga demokratin. Idag känns den tiden avlägsen. Det politiska klimatet har genomgått en påtaglig förändring.

Vad är det då egentligen som har hänt? Den idépolitiska händelseutvecklingen kan i grova drag beskrivas i termer av *tre* på varandra föl-

jande *ideologiska vågor*. I mitten av 1960-talet svepte en våg av antiauktoritära idéer och internationellt engagemang fram över hela västvärlden. I bland annat Sverige omvandlades ganska snart delar av denna *vänstervåg* i riktning mot ortodox marxism-leninism. Kanske förknippar vi också tiden närmast efter 1968 främst med testuggande smågrupper på den yttersta vänsterkanten, men det handlade i realiteten om en ideologisk strömkantring som gjorde sig gällande över hela det politiska fältet. Redan innan vänstervågen hade klingat ut slog en annan idéströmning igenom. Med den *gröna vågen* fästes vår uppmärksamhet på industrisamhällets rovdrift med naturen. I Sverige var det den politiska mitten, särskilt centerpartiet, som till en början bäst lyckades gå i takt med den snabbt växande miljörörelsen. Kärnkraften blev en ny vattendelare i svensk politik. Men precis som med vänstervågen kom även den gröna vågen att få idémässiga återverkningar inom alla politiska läger. Knappt hade svenska folket hunnit folkomröstas om kärnkraftens avveckling förrän en ny ideologisk våg sköljde över oss, denna gång från *höger*. Etiketten nyliberalism gjorde därmed intåg på tidningarnas debattsidor. Fenomenet var delvis en journalistisk skapelse. Trots benämningen handlade det i själva verket om en klassisk liberalism, det slags liberalism som var vanlig före John Stuart Mills och den socialt engagerade liberalismens tid. Men visst stod nyliberalismen också för något nytt, inte bara medialt sett. Genom nyliberalismen fick den politiska högern ett idépolitiskt radikalt, nästan revolutionärt ansikte.

Ingen av de tre ideologiska vågorna är helt utforskad. Vi vet en del om attityförändringarna på medborgarnivå och kan bland annat konstatera att svängningarna varit mindre dramatiska än vad media givit intryck av. Vi kan också rekonstruera förskjutningar i partiernas agerande inom viktiga policyområden. Men på det hela taget måste vi nog konstatera att vi fortfarande saknar systematisk kunskap om dessa opinionsförskjutningar. Särskilt besvärande är att vi vet så lite om empiriska samband och därmed även har svårt att se sammanhang. Visserligen finns det många som

"var med" och som tror sig veta. Men denna omständighet innebär inte nödvändigtvis någon hjälp. Ibland kan det snarare försvåra sökandet efter kunskap, samtidigt som det tydligt accentueras att utrymmet för löslig ideologisk spekulation ibland är besvärande stort. Mot denna bakgrund är det inte tal om annat än att Kristina Boréus har skrivit en angelägen avhandling. Ambitionen med boken *Högervåg. Nyliberalism och kampen om språket i svensk offentlig debatt 1969-1989* (Tiden, 1994) är nämligen att ge oss mer säker eller tillförlitlig kunskap om den senaste av de tre stora ideologiska vågrörelserna.

Högervågen lagd under lupp

Kristina Boréus har åstadkommit en ganska diger lunta. Men formatet — drygt 440 sidor — behöver inte avskräcka. Framställningen är spänstig och känns aldrig tung. Texten är välskriven och läsningen besväras varken av vetenskaplig jargong eller brister av ren formaliakarakter.¹ Trots att det rör sig om en akademisk avhandling är boken således förhållandevis lättläst. Den utmärks i allt väsentligt av att det yttre inte stör så att man som läsare kan slå följe med författaren och helt rikta uppmärksamheten mot det sakliga innehållet.

Boréus anger redan på de två första sidorna sina båda huvudsyften. Det första avser nyliberalismen, det som enligt Boréus är högervågens viktigaste komponent, och då närmare bestämt dess genomslag i den offentliga debatten:

... att undersöka om *högervågen* innebar att den *nyliberala ideologin* i slutet av 1980-talet blivit *hegemonisk* i den offentliga debatten och om inte, hur omfattande genomslaget på debattarenorna var.

Det andra syftet handlar om den "kamp om makten över tanken som yttrar sig i försök att kontrollera språkbruket":

... att analysera olika medvetna försök att påverka det rådande språkbruket i samband med den svenska högervågen.

För att undvika missförstånd kan ett par omedelbara kommentarer vara på sin plats. När Boréus har lagt fast betydelsen av "hegemoni" som en situation där vissa idéer inte blir ifrågasatta (det sker redan i det första kapitlet), är det tämligen enkelt att konstatera att nyliberalismen aldrig nått en hegemonisk position och att det första syftet därför i främsta rummet handlar om nyliberalismens *grad av genomslag* i den offentliga debatten. Den andra kommentaren gäller kopplingen mellan de båda syftesformuleringarna. Man skulle kunna tro att Boréus har ett slags förklaring i åtanke, nämligen att nyliberalismens genomslag i den offentliga debatten kan förklaras av de nyliberala krafternas medvetna försök att påverka språkbruket. Den ambitionen finns emellertid inte. Boréus påpekar noggrant att högervågens orsakssammanhang kan vara mycket komplicerat och att hon inte har för avsikt att kartlägga detta.

De teoretiska inspirationskällorna för avhandlingen kommer från två olika håll. Från den samhällsvetenskapliga diskussionen om makt hämtas vissa allmänna idéer om "makten över tanken" samt begreppet hegemoni, som ger underlag för en av avhandlingens frågeställningar men därtill bildar ett slags bakgrundsgrund till hela avhandlingen. Från språkvetenskapen hämtas den senare Wittgensteins idé om språkspel: Språket kan uppfattas som en aktivitet, inte bara som ett instrument för att avbilda verkligheten; det är genom språket som vår verklighet struktureras. Dessa språkfilosofiska idéer ger underlag för frågan om högervågen rymmer några medvetna försök att förändra vårt språkbruk, samt en avslutande diskussion om vilka strategier som står till buds för en aktör som önskar att förändra språkbruket.

Metodiskt går Boréus tillväga så, att hon först fixerar innebörden av den högerideologi som står i fokus, dvs. nyliberalismen. Därefter genomförs en rad studier av idéinnehållet och språkbruket på flera olika debattarenor. Det är en ansenlig mängd tidningsartiklar, riksdagsanföranden, partiprogram och TV-inslag, som Boréus har lagt under lupp. Den hantverksmässiga sidan av detta arbete skall så småning-

om granskas närmare, men låt mig redan nu framhålla att avhandlingen i ett bestämt avseende är mönstergill. Både i själva huvudtexten, i noter och i bilagor kan man i detalj följa hur författaren har gått tillväga vid *bearbetningen* av sitt material. Det föredömliga ligger här i själva genomskinligheten. All empirisk forskning innebär att man här och var tvingas att använda skohorn. Inte minst forskaren själv kan uppleva att nyanser och detaljer i datamaterialet går förlorat, men i detta fall kan man som läsare nästan alltid följa och själv ta ställning till dessa steg i forskningsprocessen.

Vad får vi då lära oss av Boréus avhandling? Vilka slutsatser drar författaren av sin undersökning? Det empiriska huvudresultatet, som anknyter till det första syftet, är att högervågen i varierande grad slog igenom i början av 1980-talet och att den nästan uteslutande bestod av nyliberalism. Utan anspråk på att reda ut de bakomliggande orsakssammanhangen karakteriserar Boréus högervågen som ett hegemoniskt projekt med det privata näringslivets organisationer som dess mest pådrivande aktör. Som redan tidigare har nämnts konstateras också att nyliberalismen aldrig uppnådde en hegemonisk position i den svenska offentliga debatten. Den idémässiga klimatförändringen är emellertid så pass påtaglig, att den kan tas som intäkt för att det skett en maktförskjutningen i det svenska samhället. Särskilt i förhållande till arbetarrörelsen har de svenska "högerkrafterna" stärkt sin makt över tanken.

Vad gäller det andra syftet kan Boréus slå fast att den idémässiga förskjutningen motsvarades av ett ändrat språkbruk och att näringslivets organisationer, åtminstone i vissa fall, medvetet agerade i syfte att åstadkomma en sådan förändring (de främsta exemplen gäller termerna samhälle, demokrati och välfärdsstat). Mer precist kan det konstateras att språkbruket varierar tydligt över tid och mellan olika debattörer, men inte nämnvärt mellan olika debattarenor. Som exempel kan nämnas att bruket av "frihet" tilltar medan särskilt "demokrati" blir mindre vanligt. Vidare registrerar Boréus att det har förekommit byte av termer som ger en *ny performativ funktion* (t.ex. skattertryck i stället för skatt), men också för-

ändringar av termers *applikationskriterier* (t.ex. förlorar demokrati sin deltagandeaspekt).

Ett resultat av mer speciell karaktär, som avslutar avhandlingen, är en systematisk kartläggning av de språkliga faktorer som avgör hur och i vad mån språkbruket kan påverkas: i) termer kan vara en- eller flertydiga, ii) den performativa funktionen kan vara mer eller mindre påverkbar och iii) termernas applikationskriterier kan vara klara eller vaga. Här indikeras genom några välvalda exempel hur dessa distinktioner kan läggas till grund för en systematisk studie av strategier för språklig manipulation. Det bör dock påpekas att Boréus framställning stannar med detta. Mitt intryck är att denna del av avhandlingen snarast hör hemma i en framtida undersökning om språkets politisering. Det är därför ännu oklart i vad mån hennes typologi verkligen är ett fruktbart analytiskt verktyg.

Det framgår tydligt att Kristina Boréus är en forskare med både intresse och fallenhet för teoretiska analyser. Hennes avhandling bör dock i huvudsak uppfattas som ett bidrag till den empiriskt inriktade forskningen om modern svensk politik. De frågor som efter läsningen infinner sig gäller således bedömningen av dess empiriska resultat. Är resultaten tillförlitliga? Bidrar avhandlingen med någon ny kunskap om svensk politik? Och i så fall, handlar det om intressant kunskap?

Bestod högervågen enbart av nyliberalism?

Högervåg, den metafor som Boréus genomgående utnyttjar, indikerar att vi i första hand skall uppfatta det studerade fenomenet som något *relativt*, som en ideologisk förskjutning åt höger. Av framställningen framgår emellertid att Boréus dessutom hävdar att den ideologiska opinionsförskjutningen innebar att åsikter som i *absolut* mening kan betecknas som höger vann insteg i den offentliga debatten. Närmare bestämt hävdas att högervågen innebar att nyliberalismen etablerade en framträdande position på de debattarenor Boréus valt att studera.

Det kan mycket väl vara så att Boréus har rätt och att den *absoluta* tesen är empiriskt korrekt. Jag vill emellertid starkt ifrågasätta om avhandlingens empiriska resultat ger stöd för mer än den relativa tesen. Min kritik på denna punkt består av två olika invändningar. Som första steg skall jag ifrågasätta Boréus påstående att hon i huvudsak har observerat nyliberala idéer. Mitt nästa steg blir därefter att även resa tvivel om påståendet att det rör sig om ett genomslag för högeridéer.

Boréus anser sig ha funnit en hel del höger-tänkande i sitt empiriska material, men nästan inga spår av andra högerideologier än nyliberalism. Här skulle således den svenska höger-vågen skilja sig från motsvarande ideologiska strömkantringar i USA och Storbritannien. Frågan är om denna iakttagelse är trovärdig. Trots att den empiriska analysen omfattar en stor mängd debattinlägg av ett mycket varierat slag (partiprogram, tidningsartiklar, ledare, inslag i TV:s nyhetssändningar och anföranden i riksdagen) kan det vara så att slutsatsen beror av själva urvalet. Det empiriska materialet kan knappast sägas vara tillrättalat för att enbart fånga in nyliberala idéer, men möjligen kan man hävda att fokuseringen på moderaterna, folkpartiet och socialdemokraterna lämnar föga utrymme för de alternativa högerideologier som eventuellt förekom i Sverige under den studerade tidsperioden. För att ge t.ex. värdekonserveratism eller socialkonserveratism en rimlig chans borde man kanske ha utsträckt materialet till andra partier och andra tidningar än Svenska Dagbladet och Dagens Nyheter. Det är således möjligt att ifrågasätta Boréus resultat genom att kritisera det materialurval som slutsatserna bygger på. Jag vill emellertid hävda att det även går att ifrågasätta resultatets tillförlitlighet givet det befintliga materialurvalet.

Det centrala problemet gäller här det analys-instrument som utnyttjas. Boréus utvecklar sitt metodiska verktyg i två steg. Först rekonstrueras den nyliberala ideologien som en idealtyp. Därefter operationaliseras detta begrepp med hjälp av ett kodschema (bilaga II, s. 362-366) bestående av 24 par av påståendesatser som vart och ett uttrycker en högeridé och en

motsvarande alternatividé.² I båda dessa steg ser jag svagheter som bidrar till att kasta tvivel över resultatens tillförlitlighet.

Rekonstruktionen av nyliberalism är problematisk av två olika anledningar. Idealtypen framstår dels som godtyckligt sammanfogad av teoretiskt disparata idéer, dels som obrukbar eller felkonstruerad om syftet är att särskilja nyliberalism från andra besläktade idéer. I Boréus metodverkstad skapas harmoni mellan Hobbes, Locke, Hume och Bentham. Hennes idealtyp är nämligen en sammanfogning av argument hämtade från Buchanan (en modern Hobbes), Nozick (Locke), Hayek (Hume) och Friedman (Bentham). Därmed trolrar hon bort den idémässiga spänning som finns mellan Nozicks rättighetsbaserade nyliberalism och den konsekvensinriktade nyliberalism som företräds av Buchanan och Friedman. Hennes ekumeniska hållning medför dessutom att en mycket omfattande arsenal av liberal-konserverativa argument förs in under begreppet nyliberalism. Boréus formulerar själv invändningen mot detta tillvägagångssätt. Den figur som sammanfattar rekonstruktionen av den nyliberala ideologin förses med följande kommentar (s. 96):

Figuren pekar på *ett* sätt att förstå sambanden mellan byggstenarna i nyliberal teori. Beroende på hur dessa idéer uppfattas, skulle figuren säkert kunna se ut på andra sätt.

Det är just detta som är bekymret: Begreppet nyliberalism ges en godtycklig och, vill jag tillägga, alltför vid bestämning.

Problemen med begreppsbestämningen gör sig påmindas även i det kodschema som operationaliserar nyliberalism. Frågan är vad Boréus har kunnat mäta med sitt instrument. Jag kan godta att samtliga par av idéer består av en högeridé (a) och en alternatividé (b), men flera av högeridéerna är snarare uttryck för allmänborgerliga värderingar än specifikt nyliberala åsikter. Påståendet "Individer har en privat sfär som staten eller kollektivet måste respektera", som ingår som en av bestämmningarna för högeridé nr 12a, skulle väl till och med kunna yttras av vem som helst som inte omfattar rent totalitära värderingar. De tre sis-

ta högeridéerna (nr 22a om nationen, 23a om kvinnorollen och 24a om familjen) är formulerade i syfte att fånga in värdekonserverna strömningar — en konsekvent nyliberal borde här rimligen bekänna sig till alternatividén — men det finns också exempel på alternatividéer (t.ex. 13b, "Kritik av egoism och själviskhet.") som skulle kunna omfattas av såväl värdekonserverna som vänstertänkare. Oklarheter av detta slag skulle möjligen gå att hantera genom en detaljerad och systematisk resultatredovisning, men just det steget i forskningsprocessen är tyvärr inte alls så genomskinligt eller åskådligt som datainsamlingen och materialbearbetningen. Avhandlingens framställning ger inte läsaren möjlighet att i detalj avgöra vilka av de 24 högeridéerna som registreras i materialet. Man tvingas därför konstatera att avhandlingens slutsats om nyliberalismens totala dominans lika gärna kan vara grundad på en ren metodartefakt.

Var det verkligen en högervåg som slog igenom?

Ingen är väl beredd att bestrida att man från slutet av 1970-talet har kunnat skönja en förskjutning åt höger av det ideologiska klimatet. I avhandlingen ges också en rad belägg för en sådan tes om högervridning i *relativ* bemärkelse. Däremot kan det ifrågasättas om Boréus i sitt empiriska material lyckas ge belägg för mer än just denna relativa tes. Den förskjutning åt höger som Boréus uppfattar som en *uppgång för högervågen* (ökning av profilerade högeridéer) kan enligt min mening lika gärna tolkas som en *nedgång för vänstervågen* (minskning av profilerade vänsteridéer). Om man systematiskt försöker särskilja den ideologiska förskjutningens olika komponenter är det nämligen högst tveksamt om det går att registrera något genomslag (i absolut bemärkelse) för en högervåg. Den alternativa tolkningen av materialet skulle gå ut på att vänstervågen definitivt hade avklingat i början av 1980-talet, men att det däremot inte finns några tydliga tecken på att den ersatts av en ny våg med omvända förtecken.³ Min utgångspunkt är då att vänstervågen innebar att inte bara vänster-

människor tänkte i vänsterbanor, utan att vänstervågen grep in långt in i borgerligheten. Jag kan också godta slutsatsen att ett slags nyliberalism slog igenom inom högern och näringslivet. Men de högertendenser som för övrigt kan spåras i materialet, handlar enligt min mening i första hand om "ekonomisk krismedvetenhet" och om "kommunismens och marxismens död" bland svenska intellektuella.

Undersökningen av moderaternas, folkpartiets och socialdemokraternas *programutveckling* kan definitivt tolkas i linje med min alternativa hypotes. Ett av citaten från folkpartiets 80-talsprogram avspeglar i första hand Sveriges förändrade ekonomiska situation. När programmet skrevs stod Sverige inför ett som vi då tyckte gigantiskt budgetunderskott. Det faktum att detta sätter spår i ett parti-program kan inte i sig tas som intäkt för en högervridning. För det kan väl inte vara så att den politiska högern definitionsmässigt har ensamrätt på ekonomisk realism och verklighetsförankring?

En undersökning av *tidningsdebatten* i DN och SvD visar att mätperioden rymmer en tydlig förskjutning i moderaternas eget huvudorgan, men också att tendensen är mindre entydig vad gäller DN.

Undersökningen av svensk *u-landsdebatt* tycks för mig peka i samma riktning som programutvecklingen. Frånsett vissa nyliberala idéer från högerhåll sker en förändring som kan tolkas som att debattörer med vänsterinriktade sympatier har förlorat sina illusioner om planhushållningens möjlighet och tvingats att inse ekonomiska realiteter. "Resultaten tyder på att de delar av nyliberalismen, ... som slagit igenom, är de som handlar om en liberalisering av ekonomin, privatiseringar och nedskärningar i den offentliga sektorn." (s. 233)

Kvar finns sedan undersökningen av partiledarnas *riksdagsanföranden*,⁴ där siffrorna visar att alla tre partier gått åt höger och att förändringen varit som störst hos folkpartiet. Detta är i sig ett mycket intressant resultat, som hade varit värt att studera mera i detalj. Jag ställer mig emellertid tveksam till att det verkligen handlar om ett genomslag för högeridéer.

Återigen tvingas vi fundera över konstruktionen av kodschemat i bilaga II. Min kritik mot Boréus slutsatser grundar sig här på två omständigheter. Den första gäller det jag tidigare rubricerat som "ekonomiskt verklighets-sinne". Kodschemat (se idé 5a) tycks vara utformat så att varje tendens att se verkligheten i vitögat, ett realistiskt synsätt på ekonomin och den offentliga sektorn, blir klassificerat som högertänkande. Min andra invändning är att gränslinjen mellan högeridén och motsvarande alternatividé hela tiden tillåts variera. När man skall ta ställning till tesen om en högervändning i absolut bemärkelse innebär det ett problem även om man godtar att det genomgående handlar om två idéer där den ena är mer höger än den andra. Idéer som är typiska för folkpartiet eller för en socialliberal åskådning kan nämligen i vissa fall hamna till höger (t.ex. 1, 12, 16 och 18) och i andra fall till vänster (4, 14 och 19). Och problemet är, som tidigare påtalats, att resultatredovisningen inte visar vilka av dessa idéer som givit utslag i materialet.

Boréus hävdar att hon påvisat hur högerens idéer slog igenom i den svenska debatten. Empiriskt sett kan det enligt min mening lika gärna ha varit fråga om en kraftfull nedgång för vänstertänkandet och att högerförskjutningen i första hand innebar en återkomst för olika slags socialliberala föreställningar. Av min kritik framgår också att jag anser att det hade varit önskvärt om det funnits ett mer systematiskt grepp över den empiriska analysen.

Vilken hegemoni bör undersökas?

Redan några sidor in i avhandlingstexten får man klart för sig att nyliberalismen aldrig blev hegemonisk i den offentliga debatten.⁵ Det är inte utan att man som läsare känner sig lurad på konfekten. Intrycket blir att Boréus rest ett empiriskt problem enbart för att själv få tillfälle att resonera teoretiskt om hegemonibegreppet. Och till nöds kan jag i så fall godta detta, eftersom jag på det hela taget godtar hennes utredning av begreppet 'hegemoni'. Det verkar rimligt att hegemoni skall avse en situation där vissa idéer eller föreställningar inte blir

ifrågasatta, utan tas för givna. Jag håller också helt med Boréus om att hegemonibegreppet inte definitionsmässigt bör knytas till makt. Sambandet bör uppfattas som en empiriskt öppen fråga. Särskilt har jag fäst mig vid följande formulering:

Intresset för hegemoni grundas i ett intresse för makt utövad utan våld, "makten över tanken". Det ligger då nära till hands att bygga in makt i definitionen av hegemoni. .. /Men/ .. Det är i allmänhet inte någon bra lösning att göra nyckelbegrepp per definition teoribemängda, speciellt inte att bygga in andra omstridda, oklara och komplicerade begrepp som maktbegreppet. Att handkas så med sina begrepp gör dem trubbiga i analysen och svårhanterbara. (s. 25)

Vad gäller Boréus empiriska tillämpning av hegemonibegreppet finns inte heller mycket att kritisera. Slutsatsen att nyliberalismen aldrig blev hegemonisk förefaller vara oantastlig. Likaså finner jag det närmast självklart att de svenska högerkrafterna hade och fortfarande har ambitionen att etablera en hegemonisk position för sina idéer — det hör närmast till en politisk rörelses natur att försöka verka för de egna tankegångarnas genomslag i den offentliga debatten. Med reservation för att Boréus tenderar att ge den svenska högergången en ideologiskt alltför enhetlig karaktär, kan jag således godta att hon betecknar det svenska näringslivets opinionsbildande arbete som ett hegemoniskt projekt. Min kritik riktar sig härvidlag i huvudsak mot själva frågeställningen, där jag anser att ett par invändningar kan riktas mot Boréus val av empiriskt fokus.

En första mindre synpunkt gäller undersökningens analysenheter. Boréus begränsar sig genomgående till att studera den politiska eliten. Det enda som över huvud taget uppmärksammas är idéer och språkbruk hos "inflytelserika samhälleliga aktörer" (s. 26). Som ett slags praktiskt motiverad avgränsning framstår detta som högst rimligt. Men nog måste det väl vara tänkandet bland medborgare överlag som ytterst intresserar oss. Det är i alla händelser inte alls självklart, och borde därför ha föranlett något slags kommentar, att en hege-

monisk situation skall kunna fastställas enbart genom att studera eliten och inte alls idéer och språkbruk hos gemene man.⁶

Min andra synpunkt aktualiserar frågan om hegemonibegreppets relevans för empiriska studier. Det är uppenbart att Boréus tillämpning inte kommer att fungera som någon säljande reklam. Risken torde i stället vara stor att framtida forskare tar hennes undersökning som bevis för att begreppet kan sorteras bort ur den empiriska verktygslådan. För egen del är jag emellertid beredd att ge det ytterligare en chans, men det skulle i så fall fordra att man redan i själva problemformuleringen funderar i något annorlunda banor än vad Boréus gör. Min hypotes är att nyliberalismens genomslag i svensk politik kan kopplas till hegemoni på ett indirekt sätt, att den innebar att en tidigare hegemoni urholkades och upphörde. Jag tänker då inte på vänstervågen i slutet av 1960- och i början av 1970-talet. Inte heller tänker jag på socialdemokratisk ideologi i mer precis bemärkelse. Däremot tror jag bestämt att det vore fruktbart att skildra perioden från början av 1970-talet och framåt som en period då reformismen och tilltron till politik gradvis har eroderat. Reformism skulle då allmänt sett kunna definieras som en föreställning om att vi genom kollektiva ansträngningar har möjlighet att bit för bit förändra samhället i den riktning som vi gemensamt anser önskvärd.⁷ Om denna min förmodan är korrekt skulle således hegemonibegreppet vara synnerligen relevant för empirisk analys, fastän det i praktiken visade sig vara helt oanvändbart i just den här undersökningen.

Avslutande kommentar

Min granskning av Kristina Boréus avhandling kan knappast göra anspråk på att vara rättvis eller heltäckande. Det finns förvisso mer att kommentera och diskutera i hennes *Högervdg*. Jag har inte i nämnvärd utsträckning behandlat kapitlet om språkbrukets förändring och jag har valt att inte gå i närkamp med hennes avslutande språkanalytiska resonemang. Det beror delvis på brister i mina egna förkunskaper, men också i någon mån på att det blir

mindre tydligt vad avhandlingen här har att tillföra. För en avhandlingsförfattare kan det kännas otillfredsställande att inte få hela sitt alster ventilerat, men Boréus kan nog se framtiden an med tillförsikt. Hennes text kommer alldeles säkert att få fler intresserade läsare och hon kommer förhoppningsvis att få nya möjligheter att mejsla ut sina argument.

Huvuddelen av min granskning har ägnats åt avhandlingens brister. Jag har rest invändningar mot vissa tolkningar av materialet och mot själva problemformuleringen. Jag har hävdat att Boréus överskattar högervägens ideologiska homogenitet och att hon tenderar att överdriva nyliberalismens direkta betydelse för denna ideologiska klimatförskjutning. Den avgörande kritiken har riktats mot Boréus metod. Hennes analysinstrument kan nog användas för att registrera förskjutningar åt höger, men det är för trubbigt för att särskilja de komponenter en sådan högerförskjutning består av. Med enbart smärre korrigeringar — och möjligen visst merarbete — hade det varit möjligt att få fram än mer kunskap om den svenska högervägen.⁸

De brister som har påtalats är vetenskapligt sett allt annat än marginella. Kritiken drabbar ytterst trovärdigheten i avhandlingens resultat. Det kan synas förvånande att jag trots mina invändningar ändå på det hela taget är ganska tillfreds med Boréus inställning till det vetenskapliga hantverket. Avhandlingen vittnar om att Boréus besitter sådana intellektuella kvaliteter som bör värderas högt i vetenskapliga sammanhang. Jag har redan inledningsvis framhållit vissa grundläggande metodmässiga förtjänster hos avhandlingen. Det kan emellertid upprepas att Boréus är näst intill föredömlig i sättet att hantera de flesta av sina metodproblem. Hennes grundregel tycks ha varit att så noga som möjligt redovisa varje metodiskt övervägande, särskilt om de rymmer problem. Lägg därtill att hennes framställning saknar varje tillstymmelse till störande akademisk jargong eller yttre prål. Resultatet blir en analys som är genomskinlig för andra, vilket inte minst underlättar för kritik och därmed bidrar till förbättringar av kommande undersökningar.

Avslutningsvis bör också betonas att avhandlingen avslöjar ytterligare en kvalitet som alltför ofta saknas i mer empiriskt inriktad statsvetenskap. Boréus har visat sig vara en forskare som på ett teoretiskt informerat sätt försöker besvara väsentliga frågor om vårt samhälle. Hon har valt att studera en politisk företeelse som verkligen är värd att studera. Högervågen och nyliberalismen inbjuder till intressanta teoretiska reflexioner. Ämnet ger dessutom utrymme åt en mängd idéhistoriska utblickar. När allt detta har begrundats framträder därtill ett antal empiriska forskningsproblem, som fordrar både djärvhet och stringens i det metodiska handlaget. Det handlar om svårfångade ingredienser som är nödvändiga om anrättningen skall bli god statsvetenskap.

Jörgen Hermansson

Noter

1. Möjligen kan man tycka att Boréus ibland går för långt i sin nit att skriva populärt. Jag själv har inte störts nämnvärt, men jag kan tänka mig att andra uppfattar vissa formuleringar som raljanta (på sidan 144 talas t.ex. om "Folkpartiet som eldar på från höger"). För egen del irriterar jag mig mer över enstaka oklarheter i resultatredovisningen. I tabell 6.1 på sidan 253 blandas exempelvis två olika slag av procentberäkningar vilket gör att man som läsare blir osäker på vad som egentligen är procentbasen.

2. Som exempel kan nämnas det femte paret av idéer (s. 363) som handlar om synen på välfärdsstaten. Den högerinriktade idén uttrycks på följande sätt: "Välfärdsstaten kostar för mycket. / Offentliga sektorn är för stor. / Skär i den offentliga sektorn / i de offentliga utgifterna. / Välfärdsstatens omfång är en orsak till den ekonomiska krisen." Mot detta ställs en alternatividé: "Bygg ut / rusta upp den offentliga sektorn. / Mot nedrustning. / Förslag till / stöd till specifika offentliga satsningar."

3. En indikation på detta ges i den delundersökning där Boréus bygger vidare på Eva Blocks analys av hur bruket av termer som frihet och jämlikhet har förändrats under en längre tidsperiod. I tabellen på sidan 257 är det således inte alls själv-

klart att den sista fasen skall representera något väsentligt annorlunda jämfört med efterkrigstiden fram till vänstervågen. Frånsett att "rättvisa" och "demokrati" har bytt plats handlar det om en återgång till ett slags normalläge, där "friheten" sätts i främsta rummet.

4. Undersökningen av *TV:s ekonomiska rapportering* kommenteras i ordalag ("högerstänk") som indikerar att man inte skall fästa alltför stort avseende vid resultaten.

5. Det enda tänkbara fallet är den totala dominansen för ett liberalt utvecklingstänkande i u-landsdebatten under 1980-talet, men detta är inte specifikt nyliberalt.

6. Låt oss ta det forna Sovjetunionen som exempel. Det är väl tämligen säkert att kommunismen i något olika varianter hela tiden totalt dominerade den offentliga debatten, men inte tror vi väl att kommunismen någon gång var hegemonisk om man ser till vilka idéer sovjetmedborgaren tog för givna och aldrig satte ifråga.

7. Att döma av Boréus framställning skulle det ekonomiskt politiska tänkandet kunna vara en tänkbar indikator: "I Sverige, skriver Lönnroth, dominerade det keynesianska tankemönstret helt fram till och med mitten av 70-talet." (s. 163)

8. Det tycks förhålla sig så att Boréus har gjort all statistisk databearbetning manuellt. Hon har i så fall helt i onödan begränsat sina egna möjligheter att genomföra en fullödig analys. En sådan dumhet kan givetvis inte enbart skyllas på avhandlingsförfattaren. Kritiken drabbar kanske i än högre grad den handlednings- och institutionsmiljö, som tillåter den sortens vetenskapliga amatörism.

TORBJÖRN BERGMAN: *Constitutional Rules and Party Goals in Coalition Formation. An Analysis of Winning Minority Governments in Sweden*. Department of Political Science, Umeå University. Research Report 1995:1, 1995.

Torbjörn Bergmans doktorsavhandling är en modern kombination av äldre statsvetenskapliga frågeställningar kring statskicketets regler och nutida undersökningar om partiers strategiska handlande. Det är tre frågor som författaren söker besvara:

1. Vilka teoretiska och empiriska länkar finns mellan statskicket utformning och partiernas handlande?
2. Vilka är egentligen partiernas målsättningar och hur kan de studeras?
3. Givet dessa partiernas målsättningar och andra delar av statskicket, vilken roll spelar statskicket regler för regeringsbildningen för den faktiska tillkomsten av minoritetsregeringar respektive majoritetsregeringar?

Torbjörn Bergman studerar dessa frågor med flera olika metodiska utgångspunkter. Delar av undersökningen är således komparativ. Författaren utför olika jämförelser mellan statskicket i parlamentariska stater. Författaren specialstuderar vidare det nuvarande svenska statskicket, dels när det gäller delar av dess tillkomst, främst 1971, dels när det gäller hur det tillämpas i regeringsbildningsprocessen sedan 1975.

Det föreligger vissa samband och regelbundenheter, som man kan ange som resultat. För den första frågans vidkommande menar Bergman att det går att visa att statskicket regler och partiernas målsättningar i strategiskt hänseende influerar varandra. Författaren menar bl a att de svenska partierna utformat regeringsformens regler (RF 6 kap 2–4 §§) kring regeringsbildningen mot bakgrund av parti-strategiska hänsynstaganden.

För det andra menar författaren att partiernas strategiska handlande i hög grad gäller deras möjligheter till intern sammanhållning, men också – vilket kan vara något av en annan sida av samma sak – partiledningarnas strävanden att upprätthålla sitt respektive ledarskap.

För det tredje menar författaren att de regler som kringgärdar regeringsbildningen i Sverige har lett till att den mest vanliga regeringstypen blivit minoritetsregeringen, framför allt av socialdemokratisk partifärg. Det är reglerna om att det behövs minst 175 röster i riksdagen *mot* en föreslagen statsminister (RF 6 kap 2 §) eller *mot* en regering (RF 12 kap 4 §) som leder till att minoritetsregeringar dominerar i Sverige; givetvis i kombination med hur väljarna röstar och det proportionella valsyste-

met. Avhandlingens undertitel anspelar på detta förhållande: "An Analysis of Winning Minority Governments in Sweden"; det är vanligen minoritetsregeringar som "vinner" som regeringssystem i Sverige.

Forskningsläget.

Forskningen om regeringsbildningen i parlamentariska statskick utmärks av att vi sedan ca trettio år har två olika teoretiska ansatser. Den ena förknippas med Riker (1962) och söker förklara regeringsbildningarna med att politiker och partier i huvudsak lägger tonvikten vid att komma i regeringsställning. Man behöver därvid bara nå en "vinnande", dvs knapp, majoritet som underlag i parlamentet. Varje underlag därutöver utgör en sorts förlust – fler politiker och partier ska dela på ett (mer eller mindre) givet antal ministerposter. Den andra teoribildningen har flera forskaransatser (De Swaan 1973, Axelrod 1970) bakom sig och där tenderar man att förklara regeringsbildningarna i termer av att politiker och partier som ligger nära varandra sakpolitiskt sett också tenderar att bilda koalitioner, när det inte räcker med ett enda parti för att skapa en majoritet.

Strom (1990) har undersökt hur systemet med minoritetsregeringar egentligen fungerar. Metoden hos Strom är komparativ; de parlamentariska demokratierna penetreras. Strom visar att systemet med minoritetsregeringar är mycket utbrett. Ca 35 % av alla regeringar i dessa stater är av detta slag. Den stora omfattningen av detta är något av en invändning mot den påstådda relevansen i de förklaringar som bygger på "vinnande majoriteter"; att politiker och partier "vinner" sig fram till knappa majoritetsregeringar med ministerposter för dem själva – och inga andra.

Hos Bergman finns omfattande avsnitt som behandlar olika regeringsbildningsteorier och utförligt med referenser till undersökningar och data av bl a Strom (s 3–9, 24–29, 41–51, 90–92, 96). Bergmans "egen" fråga är i vilken utsträckning som verkliga regler i verkliga statskick påverkar *hur* politiker och partier handlar i regeringsbildningsprocesser. Han menar att den forskning som behandlar rege-

ringsbildningsprocesser i parlamentariska stater visserligen blivit alltmer realistisk i den meningen att man börjar uppmärksamma att minoritetsregeringar inte är undantag. Men Bergman menar att den internationella forskningen förbisett vilken betydelse den konstitutionella utformningen av reglerna kring regeringsbildningen måste få.

Bergman kan nu visa att frekvensen minoritetsregeringar är väsentligt högre i stater med regler för *negativ* parlamentarism, än i länder med konstitutionella arrangemang som innebär att det krävs en aktiv, *positiv*, reaktion från parlamentet inför tillkomsten av en ny regering. Iakttagelsen gäller med undantag för England och Canada, där valsystemet gör att minoritetsregeringar blir sällsynta. De nordiska länderna har särskilt många minoritetsregeringar; de har alla negativ parlamentarism som regelsystem.

Resultaten är övertygande. Utomlands, särskilt i den angelsachsiska forskningsvärlden tycks man ha utgått från att parlamentarisk regeringsbildning är detsamma som majoritetsslagen. I USA är ju parlamentarism inte en realitet. Där krävs det däremot relativa eller olika former av kvalificerade majoriteter inom de lagstiftande församlingarna för positiva beslut. I England leder som sagt valsystemet till att regeringsbildningen vanligen baseras på en omedelbart konstaterad absolut majoritet i underhuset för ett parti.

Jag vill dock gärna påpeka att det i svensk och skandinavisk statskunskap funnits en medvetenhet om att utformningen av de konstitutionella reglerna kring regeringsbildningen spelar stor roll. Svensk statskunskap har arbetat mot bakgrund av vårt ofta förekommande system med minoritetsregeringar. Jag hänvisar här till Tingsten (1936:72–73, 76–90), Herlitz (1958: 49, 186–198), författningsutredningen (1963: 144–148), där Westerståhl var huvudförfattare och t ex Rasmussen (1969: 224–226, 229–238).

Innehållsanalys.

En genomgående motsättning inom den statsvetenskapliga forskningen när det gäller rege-

ringsbildningar i parlamentariska demokratier (och överhuvudtaget när det gäller representativ demokrati) berör, som tidigare sagts, frågor om vad det "egentligen" är för drivkrafter som ligger bakom regeringsbildningen. Är det konkurrens om statsrådspositioner? Är det sakpolitik? Är det hänsyn till koalitionspartners? Är det hänsynen till den inre sammanhållningen i det egna partiet?

Torbjörn Bergman redovisar (s 71–80) undersökningar om politikens innehåll, som det kommer till uttryck i partiernas valmanifest och regeringarnas regeringsförklaringar. Jag har inga invändningar mot det sätt som Bergman gjort själva klassifieringsarbetet. Författaren visar också på intressanta resultat. Dit hör (s 73) den tydliga vänstervridningen av de borgerligas valmanifest från 1970 jämfört med tiden 1944–69. Moderata samlingspartiet visar två förlopp. Det första är en kraftig vänstervridning mellan 1970–1982; det andra är en återgång till en skarp högerposition (som före 1970) från 1985. 1991 befinner sig m och ny demokrati på samma ideologiska position. Socialdemokraterna genomför å sin sida en tydligt iakttagbar högervändning av sin politik (som den uttrycks i valmanifesten) från 1973; 1994 sker ytterligare en skarp högervändning.

Vänsterpartiet ligger relativt konstant i ett vänsterläge; först 1994 sker en tydlig avvikelse.

Bergman kan också visa att regeringarnas regeringsförklaringar i allmänhet tenderar att ligga till höger om de valmanifest som respektive regeringsparti hade i sitt valmanifest före valet. Det gäller särskilt socialdemokratiska regeringars, men förhållandet slår också igenom i det att de borgerliga regeringarnas regeringsförklaringar ligger till höger om mittenpartiernas valmanifest.

Man kan naturligtvis diskutera om valmanifest är lämpliga uttryck för partiets sakpositioner. Valmanifest kan kanske sägas ha en speciell funktion i slutet av valrörelser. Regeringsförklaringar kan också begrundas när det gäller om de verkligen är relevanta uttryck för vilken politik en regering ämnar föra eller för.

Jag tycker det är värdefullt att Bergman tar upp en form av systematisk innehållsanalys.

Min fråga gäller i stället hur författaren *använder* sina resultat, när han låter publicera dem i sin avhandling, där utgångspunkten är att försöka klarlägga varför "vinnande" minoritetsregeringar förekommer.

Om man studerar tabell 4.6 (s 73) finner man att det nästan genomgående är så att valmanifesten pekar på att det är *minst* sakpolitiskt avstånd mellan socialdemokraterna och ett eller flera av mittenpartierna (inkl kds och mp). Endast 1970 och 1985 är det sakpolitiska avståndet minst mellan s och v. Vid flera tillfällen är samtidigt avstånden mellan moderaterna och mitten *större*, än mellan mitten och socialdemokraterna.

Men, som vi vet, har det inte bildats någon "blocköverskridande" regering sedan koalitionen s – bf 1951–1957. Inte heller någon s – v-regering. I stället har den helt dominerande (i månader räknat) lösningen blivit minoritetsregeringar, oftast socialdemokratiska (enparti) men också borgerliga (en-, två- eller fyrapartityp).

Den slutsats som Torbjörn Bergman drar av denna sin egen innehållsanalys är, enligt min mening, något för försiktig. Om sakpolitik hade en tung betydelse för regeringsbildningen skulle vid ett flertal tillfällen efter 1970 en koalitionsregering s – något/några mittenpartier (inkl mp och kds) blivit en realitet. Författaren är litet för återhållsam i sin analys då han menar att koalitioner endast har bildats av partier som ligger i anslutning till varandra på den politiska skalan (s 81). Om vi använder hans egen innehållsanalys så visar sig det genomgående mönstret för regeringsbildningen vara att regeringsbildningen löses genom (borgerliga) koalitioner mellan partier med *större* avstånd inom sig, respektive av (socialdemokratiska) minoritetsregeringar med stöd från ett stödparti (v) på *längre* sakpolitiskt avstånd än till ett mittenparti; båda dessa typer av regeringar skapas *trots* att de bygger på ett *längre* sakpolitiskt avstånd än alternativet med samverkan mellan s och ett eller flera mittenpartier.

Min slutsats är att regeringsbildningen i Sverige snarare har en tonvikt vid annat än just sakpolitisk närhet; att "office-seeking" och kanske "inre sammanhållning" i regeringspar-

tierna är starkare grunder för regeringsbildningen än sakpolitiken, medan denna löses successivt i olika kombinationer i det vardagliga riksdagsarbetet – vilket är så vanligt att det måste sägas vara en outtalad förutsättning för regeringsbildningen.

Hela sanningen, sanning, möjlig sanning.

I kapitel 5 i sin avhandling lägger Torbjörn Bergman en grund för hur han i kommande avsnitt penetrerar ställningstaganden av politiker och partier. Författaren grupperar in argument i partierna på en intensitetsskala (s 87 – 88), vilken schematiseras i en matris. I olika former är denna skala och matris hjälpmedel för Bergman att beskriva aktörernas agerande.

Jag ska ta upp hur författaren går till väga när han tar fram de argument som han därefter ger olika värden i matrisen.

Jag ska ta upp två sådana argument eller argumentsförlopp.

Det första gäller när moderaterna gick in för det som kommit att kallas "Torekovkompromissen", dvs hur kungen ersattes av talmanen vid regeringsbildningsprocessen och av regeringen när det gäller hur regeringsbesluten träffas.

Källäget är inte enkelt när det gäller *moderaterna och Torekov* (s 124, inkl noterna 9, 10; 131–138, inkl not 15). Ingen kvarleva från verkliga förhandlingar partierna emellan finns. Inga kvarlevor från överväganden i högsta partiledningen i moderaterna är använda. Vi har ett antal senare gjorda utsagor, som innehåller tydliga inslag av pläderingar för olika ståndpunkter 1971. Hur är det då egentligen möjligt att fastställa en sorts bästa kalkyl för den moderate partiledaren; detta genom att sätta sig mot en "modifierad" monarki (s 131)?

Låt oss i stället anta att moderaterna i slutet på 1960-talet och början av 1970-talet var ett parti som i verkligheten genomgick en allmän vänstervridning (se studien av valmanifesten s 73 och s 77). Därtill kom att partiet (just därför?) under sin nye ledare Gösta Bohman gick in för handfast samverkan med mittenpartierna, fp och c. Det manifesterades bl a 1971 av tre moderata ställningstaganden – lagstift-

ningsingripandet mot SACO/SR-konflikten på arbetsmarknaden, Torekovkompromissen och i november 1971 trepartiutspelet om stimulanser i ekonomin för att hålla nere arbetslösheten. Det senare var vad Bohman i sina memoarer (Bohman 1984) kallar "den första borgerliga presskonferensen".

Var det kanske så att den nyvalde moderatledaren arbetade fram en serie "vänsterbeslut" i sitt eget parti, som en följd av den allmänna vänstervridningen i samhället och strävan att skapa ett enat borgerligt regeringsalternativ, nu i den nya enkammarriksdagen med sitt exakt proportionella valsysteem, när en borgerlig riksdagsmajoritet skulle kunna bli verklighet i nästa val?

För Torekovkompromissen kan man lägga till att Bohman i sina memoarer säger att "det fanns argument för den linje kompromissen gjort till sin", när det gällde att kungen ej längre skulle befatta sig med regeringsbildningarna (s 57). Så långt Bohman. Man kan lägga till att kungahuset stod inför en generationsväxling. Dåvarande kronprinsen hade kanske inte så stor legitimitet? – Kort sagt: låt oss anta att det fanns åtskilliga sakliga och strategiska argument för en lösning m/Torekov för den nyvalde moderatledaren, kanske med en liten modifiering, nämligen att Konungen skulle underteckna – *men ej influera* – vissa regeringsbeslut? Det sistnämnda för övrigt kanske inte alldeles enkelt att uttrycka i en ny RF, utan att inveckla sig i motsägelser kring vad Konungens uppgift och befogenheter egentligen skulle vara.

Den fråga jag vill resa är om det på grundval av det befintliga datamaterialet för moderaterna kring Torekovkompromissen egentligen går att göra den typ av formaliserade matriser som Bergman gör (6.5 och 6.6, s 131–132). Ja, jag vill ifrågasätta om det egentligen finns underlag i de data som Bergman redovisar för att Torekovkompromissen var ett sämre alternativ för moderaterna (den moderate partiledaren) än vad ett öppet motstånd mot denna skulle ha varit. Jag menar att det, på grundval av de data som Bergman har, går att argumentera för – och skalsätta de två matriserna – i *omvänd*

ordning. Det pekar på vanskligheten i matrisanvändningen.

Den andra del där Torbjörn Bergman laborerar med argument och översätter dem i sin skala är kapitel 8, där författaren i och för sig når fram till intressanta resultat. Han visar hur utformningen av RF 6:2 leder till att mindre partier inte får särskilt starkt genomslag för sina positioner i förhållande till en minoritetsregering, som det lilla partiet ändå i grunden stöder. Anledningen är att det krävs ett absolut flertal *mot* statsministerkandidaten för att fälla vederbörande. Förhandlingsmöjligheterna för ett litet parti, särskilt i flygelposition, är då ej så stora i regeringsfrågan, vilket v och ny demokrati fått känna av. Även de borgerliga mittpartierna når därför ej så långt i inflytande via sin position, som fallet skulle vara om vi i Sverige hade en annan utformning av denna omröstningsregel, t ex att det krävdes ett aktivt flertal *för* regeringsbildaren i riksdagen. Ett exempel på det är folkpartiets avvisade regeringsanbud till socialdemokraterna efter valet 1994.

I en serie antagna "spel" efter 1985 års val vill Bergman bevisa detta (s 173, särsk not 5, 181). Bergman har här inga empiriska underlag. Här *konstruerar* han kontra-faktiska spel, dvs spelen har aldrig utspelats som politiska förhandlingar i någon vanlig mening av verklighet. Ja, spelen 8.4 och 8.8 (s 175, 178) står snarast direkt i strid med ett faktiskt beteende, nämligen en verklig omröstning om ny statsminister år 1986!

Jag kan erkänna att dessa argument och hur de omformuleras i matriser har ett värde. Men jag vill påpeka att vi här har att göra med helt *antagna* argument. De har inget känt empiriskt underlag. Är de då rimliga? Man kan faktiskt inte veta det. Det gör att jag inte sätter värdet på dessa antagna argument så högt. Det hade här varit bättre om Bergman hade baserat sin demonstration på någon form av verkliga ställningstaganden kring regeringsfrågan. – Så sker också i ett kort avsnitt där författaren på ett halvt empiriskt – halvt deduktivt sätt analyserar 1978 års regeringskris. Men det hade varit fullt möjligt att gå vidare på den vägen och t ex söka redovisa (och matris-sätta)

argument från vänsterpartiet under 1990 års regeringskris och från ny demokrati under tex 1993 års kabinetsfråga från regeringen Bildt. Då hade vi fått empiriska underlag i hur två flygelpartier har det gentemot "sin" regeringsbärande del i det "egna" blocket.

Avslutning

Torbjörn Bergmans avhandling har ställt upp tre frågor kring samspelet mellan regelverken i statskicken och partiernas målsättningar.

Jag menar att Torbjörn Bergman i sin undersökning om hur reglerna i vår nu gällande RF kring regeringsbildningen både skapats och tillämpas visar på hur centrala partiernas mål är för utformningen av statskicket. Kapitel 7 i avhandlingen är enligt min mening kanske dess bästa del och i det avsnittet belägges författarens föreställning om det ömsesidiga i hur konstitutionella regler och partiernas målsättningar påverkar varandra. (Kapitlet heter "The Design of the Voting Rule", men kunde gärna haft rubriken "The Design and Use of the Voting Rule".)

När det gäller Bergmans andra fråga – den om partiernas kombinationer av målsättningar i sitt handlande – har jag inga invändningar när författaren menar att man bör kunna urskilja fyra genomgående målsättningar. Den internationella litteraturen betonar strävanden efter ministerposter, att genomföra sin politik, att få röster från väljarna. Bergman lägger till partisammanhållning. Jag kan inte se att Bergman här lägger någonting till vad som är en stark svensk forskningstradition med sina rötter i bla Molin (1965) och Sjöblom (1968) och som därefter kommit till allmän användning här, kanske för att detta mål kan vara ovanligt tydligt som empiriskt förhållande i Sveriges partier.

Den tredje forskningsfrågan är den primära frågan i Bergmans avhandling. Här visar Bergman övertygande att utformningen av statskicket kring regeringsbildningen i Sverige tenderar att leda till att det bildas minoritetsregeringar, ofta med socialdemokratisk färg. Om RF hade haft regler i riktning mot positiv parlamentarism, dvs att för regeringens till-

komst hade krävts en positiv majoritet (relativ eller absolut) i riksdagen, hade svensk regeringsbildning antagligen sett annorlunda ut sedan 1975. Bergman betonar med rätta att utformningen av dessa regler i ett parlamentariskt statskick är väl så betydelsefulla som utformningen av valsystemet (s 194). Det är av betydande värde att dessa resultat nu kommer ut i den internationella forskningsdebatten, något som nu sker genom att Bergmans avhandling är skriven på engelska – klar amerikansk engelska får man lägga till.

Mina synpunkter har i princip gått ut på att författaren är mycket försiktig i sin forskning. Rätt betydande avsnitt i undersökningen är väljorda sammanfattningar av forskningsläget. Den genomförda innehållsanalysen av valmanifest och regeringsförklaringar kommer knappast till sin rätt med Bergmans återhållsamma användningssätt. Matrissättningen av argument ger inte mer av sanning när data är oklara eller antagna. I några fall tål det att diskuteras om den metoden är så meningsfull, menar jag.

Men genom hans undersökning (tex s 196) får vi underlag för analyser och debatt om karaktärsdragen i nutida svensk parlamentarism. Torbjörn Bergmans avhandling pekar, som han själv skriver, på ett parlamentariskt system i Sverige där regeringsbildningen är en sak – starkt blockerad men med minoritetsregeringar som vanlig konsekvens – och riksdagens beslutsfattande är en annan sak – här finns långt fler majoritetskombinationer i ständig tillämpning.

Torbjörn Bergmans avhandling lägger till ytterligare kunskaper om hur den nuvarande författningen blev till. Vi har nu svensk forskning som täcker det mesta av författningsreformen på 1960- och 70-talen och hur partierna, med sina växlande målsättningar, tillämpar 1975 års RF (också för tiden från 1970 års första val till enkammaren).

Torbjörn Bergmans avhandling bör också ha en plats i den allt mer omfattande del i statsvetenskapen som på nytt vänder sig till de centrala frågorna kring statskick och partipolitik. Samhällsutvecklingen har ånyo fört fram dessa frågor. Det är de demokratiska utmaningar-

na för välfärdssamhället i västdemokratierna, demokratiseringen av det förutvarande sovjet-systemet och på många andra håll i världen, EU:s författningsutveckling, som sätter denna nya gamla statskunskap i centrum för vårt ämne på ett sätt som påminner om hur fallet var några generationer tillbaka i tiden.

Björn von Sydow

Litteratur

- Axelrod, Robert 1970. *Conflict of Interest*, Chicago: Markham Publishing Company.
- Bohman, Gösta 1984, *Maktskifte*, Stockholm: Bonniers.
- De Swaan, Abram 1973, *Coalition Theories and Cabinet Formations*. San Francisco: Jossey-Bass Inc.
- Herlitz, Nils 1958, *Nordisk offentlig rätt. II. Riksdagarna och tingen*. Stockholm. P.A. Norstedt & Söners Förlag.
- Molin, Björn 1965, *Tjänstepensionsfrågan: En studie i svensk partipolitik*. Göteborg: Akademiförlaget.
- Rasmussen, Erik 1969, *Komparativ politik 2*, Stockholm: Bokförlaget Aldus/Bonniers.
- Sjöblom, Gunnar 1968, *Party Strategies in a Multiparty System*. Lund: Studentlitteratur.
- SOU 1963:17 *Författningsutredningen: VI. Sveriges statskick. Del 2. Motiv. Förslag till regeringsform*. Stockholm: Esselte AB.
- Strom, Kaare 1990, *Minority Government and Majority Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tingsten, Herbert 1935, (SOU 1935 : 21) *Utredning angående införande av ett dagordningsinstitut m.m.* Stockholm: P. A. Norstedt & Söner

DONALD P. GREEN OCH IAN SHAPIRO (1994) *Pathologies of Rational Choice Theory. A Critique of Applications in Political Science*. New Haven och London 1994: Yale University Press.

Olika grenar av rational choice-teorin (public choice, social choice, spelteori, m.m.) har numera en stark position inom statsvetenskapen, inte minst den amerikanska. Det förefaller dessutom som om positionen stärkts med tiden. Sedan Kenneth Arrow skrev *Social Choi-*

ce and Individual Values 1951, så har subdisciplinen närmast exploderat, först långsamt, med bidrag från t.ex. Anthony Downs, William Riker och Mancur Olson, sedan allt snabbare. Antalet rational choice artiklar i *American Political Science Review* har ökat konstant över tiden 1957-1992. (Green och Shapiro 1994:3) Utvecklingen avspeglas även i ett ökat antal referenser till ekonomiska och matematiska tidskrifter i artiklarna. (Laponce 1989) Utvecklingen har fått några av teorins främsta företrädare, bl.a. Riker, att påstå att rational choice har inneburit den mest signifikanta och betydande landvinningen inom statsvetenskapen någonsin. (Riker 1990:177-178)

Det saknas emellertid inte kritik av rational choice-teorin. Psykologer kritiserar antagandet om fullständig information som helt orimligt mot bakgrund av människans kognitiva oförmåga att tillgodogöra sig så stora mängder av information som modellerna förutsätter. Strukturalister kritiserar utgångspunkten i metodologisk individualism. Denna typ av kritik framförs ofta på den egna teorins villkor, inte på de förutsättningar som rational choice-teorin bygger på. Donald Green och Ian Shapiro har emellertid i *Pathologies of Rational Choice Theory. A Critique of Applications in Political Science* valt att granska rational choice-teorin på dess egna villkor, dvs. de utgår från samma epistemologiska och ontologiska grundsatser som rational choice-teorin. De är t.ex. inte *a priori* motståndare till positivistiska vetenskapsideal, formalisering eller förenkling. I stället tar de ett omvänt grepp på rational choice-teorin och frågar om den uppfyller de ideal för det vetenskapliga studiet av politik som sätts upp av teorins egna företrädare.

Yale-professorerna Green och Shapiro frågar vad vi har lärt oss om amerikansk politik sedan Arrows bok satte utvecklingen i rörelse. Därmed riktar de uppmärksamheten mot appliceringen av rational choice-teorin på empirisk analys av politiska företeelser. Har rational choice-teorin egentligen ökat vår kunskap om politik?

Författarna granskar ingående rational choice-tillämpningar inom fyra olika studie-

områden: a) Röstningsparadoxen; b) Kollektiva dilemman och free-riders; c) Lagstiftningsarbete och voteringsparadoxer; d) Spatiala modeller av partiernas väljarkonkurrens. Alla inkluderade studier är tillämpningar på amerikansk politik. De två första studieområdena har hämtat mycket inspiration från Mancur Olsons arbete om det kollektiva handlandets logik. (Olson 1965) Själva röstningsparadoxen härstammar emellertid från Downs tidiga arbeten. (Downs 1957) Ursprunget till studierna av voteringsparadoxer är främst Arrows banbrytande arbete, men den har fått åtskilliga efterföljare inom kongressforskningen. En ansenlig del av denna litteratur har diskuterat bristen på jämvikt, men på senare tid har koncentrationen riktats till institutionella jämvikter och jämviktsinstitutioner. (Se Shepsle 1986 för en översikt över denna litteratur.) Spatiala modeller av partiernas väljarkonkurrens har sitt ursprung i Anthony Downs verk om en ekonomisk teori för demokrati, men har utvecklats betydligt sedan dess, bl.a. inom ramen för amerikansk väljarforskning. (Se t.ex. Downs 1957; Mayhew 1974; för ett nordiskt bidrag på området se särskilt Nannestad 1989) Ett genomgående drag i utvecklingen är att ambitionsnivån, formaliseringen och sofistikereringen har ökat i jämförelse med de ursprungliga arbetena.

I sin granskning av amerikanska studier på dessa områden kommer de fram till slutsatser som närmast är fatala för rational choice och som har de rakt motsatta förtecknen till Rikers självsäkra egenbetyg. Det skrivs förvisso mycket inom rational choice, men vi har lärt oss väldigt lite nytt om politik.

Our reviews of the literatures on voter turnout, collective action, legislative behavior, and electoral competition reveal that the empirical contribution of rational choice theory in these fields are few, far between, and considerably more modest than the combination of mystique and methodological fanfare surrounding the rational choice movement would lead one to expect. (s. 179)

Greens och Shapiros kritik kan sammanfattas i följande punkter:

– Mycket av den tidiga rational choice-teorin var antingen inte alls empirisk eller rent impressionistisk. Förvånansvärt nog har väldigt lite ändrats sedan dess. Det verkar som om "proponents of rational choice [are] more interested in theory elaboration, leaving for later, or others, the messy business of empirical testing." (s. x)

– Alltför många tillämpningar inom rational choice uppvisar grundläggande brister i metodologi. Bristerna består bl.a. i följande:

a) Företrädare för rational choice använder en esoterisk och teknisk begreppsvärld. Det leder till missförstånd t.o.m. mellan företrädare inom samma teoretiska område, vilket blir särskilt tydligt när någon skall pröva en annan forskares modell. Begreppsvärlden tenderar dessutom att stänga ute andra statsvetare som därmed inte kan evaluera modellerna. Detta trots att väldigt mycket går att uttrycka på ett enkelt, otekniskt sätt.

b) Företrädare är ovilliga att ompröva modeller trots att empiriska fakta talar emot dem. Istället tenderar företrädarna att bortförklara dem som enstaka undantag (t.ex. att hela variansen inte kan förklaras eftersom vissa aktörer emellanåt agerar irrationellt). En annan strategi är att lägga till ytterligare antaganden i efterhand för att rädda modellen. Man introducerar helt enkelt *post hoc* alternativ till deduktivt härledda hypoteser. Ett sådant *post hoc* alternativ är att påstå att jämvikten i spelet har vissa egenskaper som gör att spelarna tillfälligt kan avvika från det predicerade utfallet. Ett annat alternativ är att plocka fram ett annat spel och hävda att utfallet är associerat med det spelet i stället för det ursprungliga.

c) Resultaten är ibland kända på förhand (t.ex. att den offentliga ekonomin successivt ökar i omfattning). I ett försök att förklara på förhand kända omständigheter formuleras en modell som innebär att aktörerna har handlat rationellt. Nackdelen med detta är naturligtvis att man kan bevisa att i stort sett vilket beteende som helst är rationellt om man tillåts att göra olika antaganden. För att förklara valdeltagande har vissa forskare t.ex. frångått maximeringskravet och helt ändrat nyttokriterierna för att kunna förklara den paradox som Antho-

ny Downs och Mancur Olson påpekade: att valdeltagande förefaller vara orationellt med tanke på den ytterst marginella påverkan som den egna rösten i allmänna val kan ha för den egna nyttan. Data som använts för att konstruera en modell kan inte därefter användas för att att pröva den. Det enda sättet att testa en modell är därför att testa den mot nya data, vilket sällan sker.

d) Modellerna kan sällan peka ut en entydig prediktion. Det blir därmed väldigt svårt att pröva dem empiriskt. En följd av detta är att förklaringskraften hos rational choice-teorin ofta är mycket svag.

e) Urval och tester är ofta tendentiösa. En märklig konsekvens av detta är att det samtidigt frodas en gren inom rational choice som förklarar varför det så ofta uppstår voteringsparadoxer och en annan som förklarar varför det regelmässigt råder jämvikt i politiska institutioner. Den första grenen påvisar i sina empiriska undersökningar hur ofta obalanser uppstår vid valringar, medan den andra visar på motsatsen och försöker att finna institutionella förklaringar till stabiliteten.

– En notorisk svaghet i rational choice är aspirationen på universalism. Alltför många är upptagna av att formulera den modell som kan förklara allt, överallt.

In our view, the weakness of rational choice scholarship are rooted in the characteristic aspiration of rational choice theorists to come up with universal theories of politics. This aspiration leads many rational choice theorists to pursue ever more subtle forms of theory elaboration, with little attention to how these theories might be operationalized and tested — even in principle. (s. 6)

Universalismen leder, menar Green och Shapiro, till de metodbrister som de finner i sin undersökning. Sammantaget får aspirationen på universalism till konsekvens att ". . . data no longer test theories; instead, theories continually impeach and elude data." (s. 6)

Kritiken att företrädare för rationalistiska teorier saknar vilja eller förmåga att anpassa teorierna till empiriska data är av gammalt datum. Den framfördes redan innan de formaliserade rational choice-teorierna fick något faste inom statsvetenskapen. David Truman, t.ex., skrev för drygt fyrtio år sedan i sitt förord till *The Governmental Process* att

In crude terms the classical theories in [economics and politics] implicitly or explicitly started from the isolated individual. Both economic man and political man, it was assumed, exercised rational choice and acted independently for the maximization of individual advantage. . . . *Deviations from these behaviors were increasingly recognized by both economists and political scientists, but for a long time they were treated as pathology rather than as evidence that the underlying theory did not account for the observed facts.* The values associated with these theories were heavily loaded with emotion, and modification was therefore both a slow and a painful process. (s. viii; min kursivering)

Det kan förefalla märkligt att det 1994 fortfarande går att fälla samma typ av kritik mot rationalistiska teorier, även om, väl att märka, kritiken inte kan riktas mot alla studier inom området. (Ett faktum som Green och Shapiro gott kunde ha framhåvt tydligare.) Det är särdeles förbryllande som den övervägande delen av forskare inom fältet framhäver positivistiska vetenskapsideal vilka innebär att teoriers eller modellens värde endast kan evalueras efter empirisk prövning. Green och Shapiro visar emellertid otvetydigt att trots att empiriska studier övertygande bevisar att vissa teorier varken kan förklara eller förutsäga politiska företeelser så lever de vidare. Eller ännu värre: modellerna är formulerade på ett sådant sätt att de omöjligt kan bli föremål för empirisk granskning. Den enda förklaringen till detta, som jag kan se det, är att utvecklingen av *vissa* rational choice-teorier indirekt säger mer om statsvetarnas värld (brist på kunskapskumulativitet, procedurer vid tjänstetillsättningar, publiceringsbeslut i ledande tidskrifter, m.m.) än vad den säger om politik. Avsaknad av kunskapskumulativitet är kanske den allvarligaste bristen. Är det verkligen så att statsvetare negligerar vad som i en eller annan mening är sant och falsk och bara bryr sig om vad som, ur någon inomteoretisk aspekt, är intressant?

Green och Shapiro framhåller genomgående i boken *rational choice*-teoriens svagheter vid empirisk granskning. Vad de däremot inte tar upp är andra aspekter av teorierna, t.ex. deras heuristiska fördelar. *Rational choice* har hjälpt statsvetenskapen att ställa nya frågor. Ett tydligt exempel på detta är den diskussion om kollektivt handlande som Olsons bok har föranlett. En annan aspekt är att företrädare inom *rational choice*, när de är som bäst, argumenterar logiskt för påståenden som vid en första anblick kan förefalla kontraintuitiva. Därigenom kan de bidra till att öka vår förståelse för politiska företeelser som vi inledningsvis fann förbryllande. Vidare har *rational choice*-teorier bidragit till en förfining och uppstramning av flera begreppsdiskussioner. Det gäller inte minst rationalitetsbegreppet. Bl.a. Jon Elsters arbeten inom genren har bidragit till att fördjupa vår förståelse av rationalitet. Genom att undanhålla dessa aspekter av *rational choice* riskerar författarna att trots goda föresatser om motsatsen granska teorierna på andra villkor än vad företrädarna själva formulerat. Vi måste komma ihåg att inte alla *rational choice*-teorier gör anspråk på att bidra till empirisk kunskap: målet kan vara normativt eller renodlat analytiskt. Med detta sagt, är det ändå utmärkt att Green och Shapiro granskar den empiriska appliceringen av *rational choice*-teorierna. Spelteoretiska modeller av rationell interaktion är som regel logiskt konsistenta representationer av ett argument. Det är emellertid först när modellerna prövas empiriskt som deras värde för det vetenskapliga studiet av politik kan utvärdras.

Green och Shapiro gör en utmärkt granskning av den empiriska tillämpningen av *rational choice*, med den lilla invändningen att deras urval av tillämpningar är något tendentiöst. Boken tar t.ex. inte upp koalitioner och författarna gör särskilt stor nummer av brister i studier som traditionens egna företrädare betraktar som dåliga. (Bristar i analysen eller statistikbearbetningen förekommer inte enbart inom *rational choice*!) Boken kommer att följans upp av en antologi som kommer ut sommaren 1995 på samma förlag. Antologin blir ett svar från flera företrädare för den forskning

som författarna kritiserar och det kommer att bli intressant att se hur de kommer att anlägga sitt försvar.

Green och Shapiro är knappast de första som ger sig i kast med att kritisera *rational choice*-teorin. Deras kritik är, såvitt jag kan bedöma, delvis ny, men huvuddelen av kritiken är framförd tidigare i andra sammanhang, inte minst i självkritiska utvärderingar av disciplinens egna företrädare. (Se t.ex. olika artiklar och debatter i *Rationality and Society*.) Den främsta förtjänsten med deras bok ligger således inte däri, utan i två andra aspekter.

För det första är kritiken baserad på noggrann penetrering av hur *rational choice*-teorier faktiskt har applicerats. Alltför ofta läser man ytlig kritik av *rational choice* som mest avslöjar att kritikern inte velat (eller funnit mödan värt) att själv sätta sig in ordentligt i teorin. Alla *rational choice*-teorier dras gärna över en kam. Författarna av *Pathologies* är däremot noggranna med att referera till vilka studier de har granskat och vari problemet ligger i varje studie. Kritiken riktas mot *verkliga* tillämpningar. Utvärderingen är därtill baserad på de kriterier som företrädarna inom *rational choice* själva framhäver som väsentliga. Sammantaget gör det att deras kritik är mycket solid och träffsäker.

För det andra har de en konstruktiv utgångspunkt i sin kritik. De pekar på hur *rational choice*-teorin skulle kunna utvecklas för att bättre möta de krav subdisciplinens egna företrädare själva sätter upp för det vetenskapliga studiet av politik. De förespråkar en bättre empirisk förankring och förordar även en mer problemorienterad ansats för att kunna rikta intresset mot förståelse av politik i stället för internteoretiska diskussioner som i sämsta fall inte leder till någon ökad förståelse av någonting utanför de formella modellerna. *Rational choice*-företrädare bör, menar de, göra avkall på sina universella ambitioner för att möjliggöra en förbättrad empirisk förankring av teorin. För en statsvetare är formella modeller endast ett redskap för att öka vår kunskap om politik. Utvecklingen av sofistikerade formella modeller har inte ett egenvärde. *Rational choice*-teorin erbjuder ett av flera olika sätt att

öka vår kunskap om politik, men det är inte det enda sättet och för att öka teorins värde kan den med fördel kombineras med andra typer av teorier. Boken är dessutom en inbjudan till ökad kommunikation mellan företrädare för rational choice och statsvetare utanför subdisciplinen. Författarna önskar en ökad syntetisering mellan olika grenar av statsvetenskapen och mindre vetenskaplig revirbildning och isolering. Denna konstruktiva ansats gör Green och Shapiros bok mycket läsvärd.

Ingvar Mattson

Referenser

- Downs, Anthony (1957) *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.
- Laponce, Jean (1989) "Political Science: An Import-Export Analysis of Journals and Footnotes." s. 401-19 i *Political Studies*.
- Mayhew, David R. (1974) *Congress. The Electoral Connection*. New Haven: Yale University Press.
- Nannestad, Peter (1989) *Reactive Voting in Danish General Elections 1971-1979. A Revisionist Interpretation*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Olson, Mancur (1965) *The Logic of Collective Action*. Cambridge: Harvard University Press.
- Riker, William H. (1990) "Political Science and Rational Choice." i James E. Alt och Kenneth A. Shepsle (red.) *Perspectives on Positive Political Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shepsle, Kenneth A. (1986) "Institutional Equilibrium and Equilibrium Institutions." s. 51-81 i Herbert F. Weisberg (red.) *Political Science: The Science of Politics*. New York: Agathon Press.
- Truman, David B. (1951) *The Governmental Process. Political Interests and Public Opinion*. New York: Alfred A. Knopf Publisher.

ALF GRANNES – DANIEL HERADSTVEIT: *Etnisk nasjonalisme. Folkegrupper og konflikter i Kaukasia og Sentral-Asia*, OSLO 1994: TANO.

I boken – *Etnisk nasjonalisme. Folkegrupper og konflikter i Kaukasia og Sentral-Asia* (TANO, 1994) – presenterar slavisten Alf

Grannes och statsvetaren Daniel Heradstveit frukten av ett samarbete om utvecklingen i f d Sovjetunionens mest konfliktfyllda regioner. Kombinationen förefaller mycket fruktbar. Här synes det kunna bli ett möte mellan Alf Grannes mångårigt ackumulerade empiriska sakkunskap och Daniel Heradstveits teoretiska spänst. Följaktligen är det med intresse och förväntan som man börjar läsa boken.

Så mycket möte mellan disciplinerna blir det nu inte. Lite tillspetsat kan man säga att vi här egentligen har två böcker i en, där Grannes skrivit de handfasta och handboksartade delarna om Kaukasus och Centralasien, medan Heradstveit på slutet anlägger sina teoretiska perspektiv för att göra konflikterna i de aktuella områdena mera begripliga. Man kan uttrycka det så att Heradstveit verkar ha haft stor nytta av Grannes, men att det omvända åtminstone inte omedelbart framkommer ur texten. Eftersom författarna inte skrivit något gemensamt slutkapitel, får läsaren själv i betydande mån dra slutsatserna beträffande applicerbarheten av Heradstveits teoretiska perspektiv. Den valda dispositionen gör inte den uppgiften lättare. Att Heradstveits enda kapitel är placerat efter Grannes båda ger ett intryck av att jätten slängts in i ugnen först sedan degen stått där en bra stund.

Grannes basfaktagenomgångar är både intresseväckande och problemorienterade, även om kapitlet om Kaukasus synes mig något mera mekaniskt skrivet än Centralasiendelen, vilken är författad med betydande empati. I båda kapitlen ges värdefulla, för att inte säga smått ovärderliga, redovisningar av regionernas historia, statsbildningar, folk, språk och religion. I det centralasiatiska fallet presenteras också en högst läsvärd översikt över potentiella konflikters typologi. Här handlar det om konflikter mellan centralasiater och ryssar, mellan centralasiater och andra folkgrupper, mellan centralasiater och centralasiater samt irredenta konflikter. Klart är att Grannes kapitel är till stor glädje för alla forskare och studenter som har anledning att syssla med Kaukasus eller Centralasien. Hans bidrag täpper till en kunskapsmässig lucka. Under de senaste åren har inga liknande faktasammanställ-

ningar publicerats inom det skandinaviska språkområdet, och förhållandena förändras snabbt¹.

För att bibringa läsaren en större förståelse av konfliktmekanismerna i Kaukasus och Centralasien för så Heradstveit in det etnonationalistiska perspektivet. Även om han understryker att den definition han valt inte är statisk, stödjer han sig i huvudsak på Anthony Hymans definition att etnonationalism är "...an ideological movement for attaining and maintaining autonomy, unity and identity on behalf of a population claimed by some of its members to constitute an actual (or potential) nation"². De specifika instrument Heradstveit valt att utnyttja för att visa hur etnonationalismen kan generera konflikter härrör från socialantropologi, semiotik och attributionsteori. Dessa är områden som han tidigare med stor framgång hämtat inspiration från³, och om det kompetenta handhavandet behöver man inte tvivla. Heradstveits här aktuella kapitel låter antyda att de nämnda instrumenten har en hel del att tillföra vid en analys av befintliga eller potentiella konflikthärddar i den Sovjetunionen. Författaren påpekar själv (s 164) att "[P]sykologiske mekanismer som selektiv persepsjon, mytar og fantasi verkar sterkt inn for å gjere kontrastane så synlege som mogleg, likskapane med andre etniske grupper blir minimaliserte, ulikskapane forstørre". Jag ifrågasätter alls icke detta. Däremot är det två andra postulat som jag finner en smula bekymmersamma.

För det första: Vid ett antal tillfällen utvecklar Heradstveit resonemanget att Sovjetunionens och kommunismens fall efterlämnade ett ideologiskt vakuum, som genast behövde fyllas med något annat. Utan ett fungerande normsystem skulle individerna annars bli hängande i luften. Vägen öppnades därför för religionen och för etnonationalismen, vilka båda hade förutsättningar att ge individen den vägledning han behövde, då han plötsligt inte längre kunde manövrera efter den kommunistiska kartan (se s 188, 195, 241). Jag tror att detta är en överdriven beskrivning. Sovjetkommunismens vägledande funktion var inte över i och med Sovjetunionens fall; den hade då sedan många år varit ett minne blott. Åt-

minstone torde man få gå till den tidiga Chrusjtjovtiden för att finna en period då sovjetideologin kunde karakteriseras som något så när levande. Dess förfall skapade i och för sig mycket riktigt behov av andra normsystem och identifikationsgrunder, men det var en process som satte in långt före 1991. Låt vara sedan att dessa normsystem ända in på Gorbatsjovtiden var hänvisade till att verka inom ramen för officiellt icke erkända, och stundtals motarbetade, subkulturer. Övergången in i etnonationalismens hägn var därför inte så snabb och så abrupt som Heradstveits framställning ger ett intryck av. Därtill kommer att kommunismen heller inte till alla delar är demonterad i Centralasien. I Tadjikistan innehar kommunistpartiet den åtminstone nominella regeringsmakten, och det kallar sig numera inte heller något annat än ett kommunistparti. Tilläggas kan i detta sammanhang att även då Heradstveit försöker renodla och kontrastställa idéelement i kommunismen respektive etnonationalismen (s 166) är det svårt att följa honom hela vägen. Det gäller exempelvis att kommunismen skulle ha karakteriserats av en abstrakt fiendebild, där etnonationalismen utmärks av en konkret dito, och att kommunismen var icke-hotande, medan etnonationalismen är hotande. Ifall man med "kommunismen" förstår "sovjetkommunismen" måste man nog sätta ned foten på denna punkt. Beaktar man hela sovjethistorien, är det omöjligt att hålla med när man tänker på innebörden i den av Andrej Zjdanov i det kalla krigets inledningsskede lanserade tvålägersdoktrinen, vari idén om det oundvikliga kriget var ett bärande element. Där var fiendebilden manifest och klar; och nog var Sovjetunionens image hotande enligt omvärldens uppfattning.

För det andra visar Heradstveits behandling av Centralasien på att det emellanåt kunde ha varit befogat med en större grad av integrering av de båda författarnas bidrag. Han fortsätter att behandla etnonationalismens – och i viss mån islams – centrala roll i nuvarande och potentiella konflikter i Kaukasus och Centralasien, samtidigt som Grannes i sitt kapitel noga understryker att nationstillhörigheten inte skall överbetonas som identifikationsfaktor i

Centralasien. Snarare kan subnationella identifikationsobjekt såsom klan och region vara väl så verkningsfulla och relevanta, framför allt då det är tal om Turkmenistan och Tadjikistan (s 93-96). Nationstillhörigheten i Centralasien är nämligen ett sentida fenomen. Dagens gränser drogs upp under tidig Stalintid, mest för att härska genom att söndra och så långt som möjligt motverka panislamism och panturkism. Vid sin genomgång av krigsförloppet i Tadjikistan är Heradstveit väl medveten om de klanmässiga och regionala motsättningarna (s 205-206), men bibehåller ändå etnonationalismen som huvudfokus i sin analys (s 195). Jag vill förvisso inte hävda att etnonationalismen är irrelevant vad avser Tadjikistan, men den bör nog heller inte betonas alltför mycket.

Då finner jag Heradstveits genomgång av konflikthärddar i Kaukasus betydligt mera givande utifrån de utgångspunkter han har valt. Här förnimmer man med vilken framgång attributionsteorin och det inom semiotiken centrala metaforbegreppet skulle kunna användas i en analys. Det gäller kanske framför allt den sekelgamla och förlamande misstron mellan armenier å ena sidan och azerier och turkar å den andra, med dess rötter i 1915 års massaker på armenier i Turkiet. Föreställningarna om den egna sidans naturgivna godhet och motpartens dito ondska hamnar här på ett klargörande vis i fokus. Beträffande denna kapitel del kunde möjligen Rysslands roll i fråga om Abchasiens lösgöringsförsök från Georgien 1993 ha analyserats djupare. (Här var det nämligen inte bara fråga om att Ryssland inledningsvis understödde det abchasiska upproret för att få Georgien att närma sig OSS-fållan. Mycket pekar på att ryssarna bytte sida helt när detta mål väl hade uppnåtts och sålunda fullständigt övergav sina tidigare klienter i Abchasien). I ett avseende har Heradstveit för övrigt varit mycket lyckosam i detta avsnitt.

Då det gäller norra Kaukasus har han valt att särskilt inträngande analysera konfliktmekanismerna i det dåvarande Tjetjeno-Ingusjetien. Härigenom blev detta avsnitt långt mera aktuellt än vad författaren från början rimligtvis kunnat förutse. När detta skrivs har kriget i Tjetjenien ännu inte avklingat och dess fulla konsekvenser för Rysslands politiska utveckling är alltfjämt höljda i dunkel.

Grannes och Heradstveits kapitel är sinsemellan ganska ojämbördiga. Grannes faktagenomgångar står stabilt på egna ben och skulle mycket väl ha kunnat publiceras för sig. De utgör en färdig produkt. Heradstveits kapitel är förvisso det mest spännande i det att det visar på en rad teoretiska perspektiv som med framgång skulle kunna öka förståelsen av den postsovjjetiska utvecklingen i Kaukasus och Centralasien. På detta stadium har författaren emellertid valt att mest antyda analysinstrumentens potential och väsentligen överlåtit åt läsaren att fullt ut göra analysen. Jag tror mig ana att hans kapitel framför allt utgör en förstudie till något större och mera avrundat. Det verket ser jag i så fall fram emot, ty hans bidrag här stillade inte hungern, men mersmak gav det lika fullt.

Bo Petersson

Noter

1. Den närmaste föregångaren var Sven Gustavsson & Ingvar Svanberg (red): *Gamla folk och nya stater. Det upplösta sovjetimperiet*, Stockholm, Gidlunds bokförlag, 1992
2. Anthony Hyman: "Moving out of Moscow's Orbit: the Outlook for Central Asia", *International Affairs*, vol. 69, no.2, 1993
3. Se Daniel Heradstveit og Tore Bjørge: *Politisk kommunikasjon. Introduksjon til semiotikk og retorikk*, Oslo: TANO, 1987